

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Peter Hromada

**Reflexe osvícenských Habsburků (Marie Terezie, Josefa II a Leopolda II) v období
první Československé republiky.**

Komparace českého a slovenského prostředí

Reflection of enlightening Habsburgs (Maria Theresa, Joseph II and Leopold II) during The
First Czechoslovak Republic.

Comparison of the Czech and Slovak Environment

Praha 2021

Vedoucí práce: doc.PhDr. Jana Čechurová Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16.8.2021

Peter Hromada

Poděkování:

Na tomto místě bych se rád poděkoval paní doc. Janě Čechurové za výběr tématu, které by mě ani náhodou samotného nenapadlo a také za její ochotu a rady, bez kterých bych si jen velmi těžko s tématem z moderních dějin poradil.

Klíčová slova (česky)

Habsburkové, Marie Terezie, Josef II., Leopold II., památník, památné místo, paměť, první republika

Klíčová slova (anglicky)

Habsburgs, Maria Theresa, Joseph II., Leopold II., a memorial, a memorable place, memory, The First Republic

Abstrakt (česky)

Předložená práce se věnuje utváření kolektivní paměti a reflexi osvícenských panovníků habsbursko-lotrinské dynastie v době první Československé republiky (1918-1938). Těmi panovníky jsou Marie Terezie (1740-1780) Josef II. (1780-1790) a Leopold II. (1790-1792), kteří vládli v zemích habsburské monarchie. Cílem této práce je posouzení jejich odkazu v historiografii a ve veřejném prostoru v podobě památných míst a pomníku v době první Československé republiky. Práce částečně komparuje reflexi osvícenských panovníků v českém a slovenském prostředí.

Abstract (in English):

The presented work deals with the formation of collective memory and the reflection of the Enlightenment rulers of the Habsburg-Lorraine dynasty during the first Czechoslovak Republic (1918-1938). Those rulers are Maria Theresa (1740-1780) Joseph II. (1780-1790) and Leopold II. (1790-1792), who ruled in the lands of the Habsburg monarchy. The aim of this work is to assess their legacy in historiography and in public space in the form of memorial sites and monuments in the time of the first Czechoslovak Republic. The work partially compares the reflections of the Enlightenment rulers in the Czech and Slovak environment.

Obsah

Úvod	7
1. Kritika pramenů a metodika práce	8
2. Přetrhávání pout mezi habsbursko-lotrinskou dynastií a Československem	11
2.1. Zánik starého a vznik nového státu	12
3. Pomníky Habsburků	17
3.1. Pomníky a památná místa Marie Terezie	17
3.2. Pomníky a památná místa Josefa II. a Leopolda II.	26
4. Reflexe Marii Terezie, Josefa II. a Leopolda II. v historiografii	33
4.1. Vztah mezi habsbursko-lotrinskou dynastií a československou státností	34
4.2. Školský systém a učebnice	36
4.3. Vědecká historická literatura	41
Závěr	45
Seznam pramenů a literatury	47
Prameny	47
Literatura	48

Úvod

V říjnu tohoto roku uplyne rok od odhalení pomníku Marie Terezie na Praze 6. Veřejná debata o tomto pomníku začala již v roce 2017, kdy jsme si připomínali 300 let od narození Marie Terezie. Výstavba pomníku měla svoje kritiky odvolávající se pochopitelně na historii vyčítajíc Marii Terezii “hříchy” spáchané na českém státě převažující její reformní úsilí. Tím vyzvstala otázka, jak vnímala společnost první Československé republiky tuto panovnici, když i 100 let po zániku habsburské monarchie, může památka na ní vzbudit takový rozruch.

Rozpadem Rakouska-Uherska skončila vláda dynastie, která utvářela dějiny Evropy a měla vliv na vývoj středoevropských národů, kterým po staletí vládla. Československo mnohé ze staré říše převzalo, ale habsbursko-lotrinské dynastie se rádo zřeklo a od prvního okamžiku své existence se pustilo do odstraňování symbolů monarchie a dynastie. Každý habsburský panovník je hodnocen jinak v závislosti na způsobu jeho vlády a době, v které bývá tato vláda hodnocena. V historiografii bývají tři habsburští panovníci označováni jako osvícenští kvůli svému obvykle kladně hodnocenému reformnímu programu. Těmito panovníky jsou Marie Terezie, Josef II. a Leopold II.

Jejich reformy měly pozitivní vliv na společnost a ve zpětném pohledu vytvořily prostor pro přerod od stavovské společnosti k společnosti občanské.¹ Jak se tedy odkaz těchto osvícenských panovníků pokračoval nebo se přetvořil v první Československé republice? Jak byla jejich vláda interpretovaná ve vztahu k československému národu a státu a jaký odkaz to zanechalo ve veřejném prostoru v podobě zacházení s jejich pomníky a místy paměti a v historiografii meziválečného období?

Za předpokladu, že první republika reflektovala vládu osvícenských panovníků, což se očekává, že tomu tak bylo, je úkolem této práce zjistit, jaký to mělo dopad na osudy památních míst a pomníku stavěných na připomínku jejich vlády a na jejich obraz v učebnicích a ve vědecké historické literatuře. Jelikož se před vznikem Československa obě části československého národa nacházely v jiných geopolitických reáliích, je potřeba přihlídnout k tomuto faktu a v místech, kde to prameny dovolí, porovnat přístup daných

¹ Marie BAHENSKÁ et al., Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti, Praha 2016, s. 8-9.

prostředí k odkazu osvícenských Habsburků. Všimát si u toho budu prvky kontinuity a diskontinuity.

1. Kritika pramenů a metodika práce

K problému zániku Rakousko-Uherska a vzniku Československa bylo v české a slovenské historiografii napsáno mnoho literatury. To samé se nedá říct o literatuře týkající se samotné dynastie svržené z českého trůnu po roce 1918. Habsburský rod vstupoval do českých dějin již od středověku, a tedy ho nebylo možné opominout v českých dějinách a už vůbec ne v historické literatuře české provenience týkající se českých politických dějin raného novověku. V této době byl habsburský rod držící český trůn významným hybatelem celoevropských dějin. Ale monografii vzniklých v českém prostředí a věnujícím se jednotlivým habsburským panovníkům je pomálu a v případě osvícenských panovníků to je ještě horší. Na Slovensku je situace, bohužel, podobná.

Po vzniku Československa a svržení habsbursko-lotrinské dynastie v roce 1918 musí česká historická obec a také společnost nového státu zaujmout nový postoj k dynastii vládnoucí po staletí v zemích tvořících po roce 1918 Československo. I když v první Československé republice nevznikají práce zabývající se osvícenskými panovníky, jejich odkaz přetrvává a utváří kolektivní paměť v nových geopolitických podmínkách ve vztahu k osvícenským panovníkům habsbursko-lotrinské dynastie. Způsob, jakým se mění a utváří kolektivní paměť v první Československé republice podhalují prameny vzniklé mezi lety 1918 a 1938, tedy od vzniku do konce první republiky. Jedná se učebnice používané ve výuce dějepisu na československých školách v českém a slovenském prostředí. K dalším pramenům patří konkrétně Československá vlastivěda vzniklá v dané době a všeobecně vědecká historická literatura, o které se konkrétně zmíním později. K podhalení, jaké místo zůstalo pro odkaz a jak byla dynastie reflektovaná ve veřejném prostoru v podobě památných míst a pomníku, slouží dobový tisk. V dobovém tisku se vyskytovaly informace přibližující osudy habsburských památných míst a pomníku.

Pro potřeby této práce pracuji z třemi nejpoužívanějšími dějepisnými učebnicemi na školách v první republice. Velmi oblíbenou učebnicí byla učebnice *Československé dějiny* od

Josefa Pekaře.² Jedná se o přepracované vydání učebnice, která již vycházela v časech Rakouska-Uherska s názvem *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným*.³ Učebnice od Josefa Pekaře měla velkou oblibu, což dokazuje, že byla několikrát znovu vydaná. Učebnice první republiky byly obvykle vícedílné, ale Pekařova učebnice byla výjimkou. Její podoba byla velice přehledná díky zvýraznění důležitých pojmů a marginálii na stranách učebnice. Další pramene použitým pro potřeby této práce byla učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*⁴ od autorské dvojice Josefa Šusty a Jaroslava Bidla. Pro tuto práci je použito vydání z roku 1933. Stejně jako v případě učebnice Josefa Pekaře i tato učebnice byla poprvé vydána již před vznikem první republiky v roce 1912. Učebnice byla vícedílná. Habsburští panovníci doby osvícenství jsou zmiňováni ve třetím díle, který je použitý v této práci. Jako třetí příklad učebnice z první republiky je použita učebnice s názvem *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*.⁵ Tato učebnice se liší od dvou předcházejících tím, že jejími autory jsou středoškolské učitelé a jejich učebnice je určena pro nižší ročníky, kde se probírali československé dějiny. Jedná se o první vydání z roku 1926, které je také použito v této práci. Neméně důležitým zdrojem využívaným ve vzdělávání je *Československá vlastivěda* s jejím čtvrtým dílem zabývajícím se dějinami.⁶ Jednalo se o monumentální dílo vycházející mezi lety 1929 až 1936. Dějinami se zabýval čtvrtý díl vydaný v roce 1932.

Z vědecké historické literatury mohou sloužit pro reflexi osvícenských panovníků díla historiků ze starší a střední generace žáků Gollovy školy. Jako první historickou prací je kniha *České katastry* od Josefa Pekaře.⁷ Jedná se o dílo věnující se správním a hospodářským dějinám, což je typické také pro práce další historiků, kteří se svojí badatelskou činností dotkli období 18. století. Tato práce vyšla v roce 1932. Z mladší generace Golovy školy pocházel Kamil Krofta, který se rovněž dotknul hospodářských dějin 18. století svojí prací *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*.⁸ Práce v podobném duchu o hospodářských dějinách doby osvícenství napsali historici hospodářských dějin Josef

2 Josef PEKAŘ, *Dějiny československé*, Praha 1921.

3 Josef Pekař, *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným*, Praha 1914.

4 Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*, díl III.: *Dějiny nového věku od roku 1648*, Praha 1933.

5 František BRDLÍK - František ŠEMBERA, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*, díl I.: *Dějiny československé*, Praha 1926.

6 *Československá vlastivěda*, díl IV.: *Dějiny*, Praha 1932.

7 Josef PEKAŘ, *České katastry 1654-1789*, Praha 1932.

8 Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919.

Kazimour⁹ a František Roubík¹⁰. V prvním případě vydané v roce 1921 a druhá byla vydaná 1926 jako krátká studie v Časopise pro dějiny venkova. Dosud zmíněné vědecké historické práce z hospodářských dějin se sice dotýkají období vlády osvícenských panovníků, ale na zmínky, které by víc refletovaly odkaz těchto panovníků, jsou skoupé. Víc se odkazu na osvícenského panovníky dotýká práce Jana Kaprase¹¹ věnující se právním dějinám, které souvisely s centralizací českých zemí v rámci habsburské monarchie, což bylo téma, které v souvislosti s osvícenskými panovníky budilo vášně ještě v první republice.

Co se týče dobového tisku, stačilo pro potřeby této práce využít *Lidové noviny* a *Národní listy*, které patřily mezi ty čtenější a dostatečně informovaly o popřevratových událostech nebo politických tématech týkajících se habsbursko-lotrinské dynastie a mající dosah na vztah mezi československým obyvatelstvem a památnými místy věnovanými svržené dynastii. Z důvodů opožděné digitalizaci na Slovensku, jsem se nedostal k žádnému dobovému tisku ze Slovenska a musel jsme se spokojit s českým tiskem, který reagoval také na události ze slovenské části Československa. Se slovenskými prameny jsem měl celkově větší problém. To způsobovalo značné problémy vzhledem k tomu, že při této práci je využívání komparativní metoda práce. Důvodem byla jak moje geografická poloha (Praha, Tübingen), tak nedostatek pramenů slovenské provenience z oblasti učebnic a vědecké historické literatury. Historická věda na začátku první republiky se teprve mohla začít rozvíjet bez maďarizačního tlaku a 18. století, doba ještě jen probouzení národního uvědomění u elit a bez státnosti, nebylo zpočátku lákavým tématem pro historiky snažícími se vypořádat se svojí národní historií. Nedostupnost slovenských učebnic jsem se pokusil nahradit studii dotýkajícími se tohoto problému.¹² Částečnou pomocí bylo také to, že reflexi osvícenských Habsburků v učebnicích na Slovensku tvořily učebnice české využívané v případech nedostatku učebnic slovenských.

9 Josef KAZIMOUR, *K dějinám dělení velkostatku v 18. století*, Praha 1921.

10 František ROUBÍK, *Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 102-119.

11 Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české, díl III., část 2., Dějiny státního zřízení, Doba pobělohorská*, Praha 1920.

12 Elizabeth BAKKE, *Doomed to failure? The Czechoslovak national project and the slovak autonomy reaction 1918-38*, Disertační práce, Oslo 1999 .

V čase, kdy už neexistuje Československo a oba národy kdysi ho tvořící trápí jiné problémy než ty, které první republika zdělila po Rakousku-Uhersku, je příležitost se podívat na kdysi nám vládoucí dynastii s jasnějším pohledem a porovnat ho s pohledem našich předků z dob, kdy byla habsbursko-lotrinská dynastie viněna za mnohý příkoří přetrvávající ve střední Evropě.

2. Přetrhávání pout mezi habsbursko-lotrinskou dynastií a Československem

První světová válka byla velkým zlomem ve vývoji evropské civilizace a ve způsobu života evropské civilizace. Období po ní se vyznačovalo zánikem a vznikem nových států jako například v případě rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku Československa. Nový stát, Československo, bylo jako Rakousko-Uhersko mnohonárodnostním státem. Byla to jedna ze skutečností, kterou nový stát zdělil po státu předcházejícím a se kterou se měl naučit vypořádat po svém. Předmětem této práce je, jak naložil tento nový stát s jiným dědictvím ze starých časů, a to s “habsburským dědictvím”. Habsburská dynastie¹³ vládla v Českém a Uherském království bezmála 400 let, což muselo zanechat stopy také pro budoucí vývoj států vzniklých na troskách zaniklé habsburské monarchie. Rakousko-Uhersko bylo dynastickým státem, v kterém měla dynastie velký vliv na fungování a řízení státu. Jak Československo zpřetrhávalo pouta spojující jej s Rakousko-Uherskem a jaké místo v něm našel odkaz Habsburků, a to hlavně tří z nich, kteří stáli u zrození moderního státu a jeho institucí v době osvícenství? Na to se pokusí následně odpovědět tato práce reflektující osvícenské Habsburky v první Československé republice v kontextu vznikání a budování nového státu a jeho společnosti v českém a slovenském prostředí.

¹³ Po smrti Karla VI. v roce 1740 je pokračovatelkou jeho dcera Marie Terezie s manželem Františkem štěpánem Lotrinským, čím vzniká dynastie habsbursko-lotrinská.

2.1. Zánik starého a vznik nového státu

Podzim v roce 1918 je zajisté ve světě, obzvlášť v Evropě, ve znamení smutku za umírajícím starým světem dlouhého 19. století, který umíral dlouhé čtyři roky v agónii na bojištích 1. světové války. Zároveň je podzim 1918 také dobou entuziasmu z budování nového světa a dobou, kdy zanikají staré státy a vznikají nové. To sebou přináší pravděpodobně také strach z nadcházející nové neznáme doby. Na troskách starého světa se rodí nový svět. Ten vzniká jako v řecké mytologii z chaosu. Nikdo neví, kde už je začátek a kde konec. Evropou otřásají revoluce a státní převraty v zanikajících státech. Jedním z těchto rozpadajících se států je Rakousko-Uhersko. S jistotou se dá tvrdit, že oficiálně skončila první světová válka podepsáním míru mezi Dohodou a Německem v Compiègne 11. listopadu 1918. V ten samý den se udála také jiná významná událost v Schönbrunnu u Vídně. Císař Karel podepsal dokument, kterým se vzdal nároku na jakékoliv jeho zasahování do státních záležitostí. Ještě toho dne opustila císařská rodina zámek. Tento den je možno považovat za den, kdy zanikla habsburská monarchie. Druhý den 12. listopadu 1918 bylo Prozatímním národním shromážděním Rakousko prohlášeno republikou.¹⁴

Tato práce se nechce zabývat zánikem Rakousko-Uherska a vznikem Československa, ale reflexí dynastie habsbursko-lotrinské a podrobněji reflexí prvních panovníků z této dynastie v po válce vzniknutém Československu. Ale považuji za důležité aspoň krátce nastínit z jakého prostředí ona reflexe sesazené dynastie vycházela a jak toto prostředí vznikalo. Již dříve, než skončila válka, začaly jednotlivé národy vyhlášovat samostatné státy. V případě Československa se tak událo 28. října 1918. Samotnému vyhlášení samostatnosti Národním výborem v Praze předcházely demonstrace, které vznikly z nedorozumění, které vyvolal souhlas s Wilsonovými podmínkami a žádostí o příměří, které byly otištěny v

14 Bernard, MICHEL, Smrt dvouhlavého orla: Rakousko-Uhersko 1916-1918, Praha 1994, s. 141-142.

Národní politice jako odpověď prezidentu Wilsonovi.¹⁵ Jednalo se o v Praze nesprávně pochopenou Andrásyho nótu zaslou Wilsonovi prostřednictvím Švédska, aby vůbec mohly začít jednání Rakouska-Uherska o míru.¹⁶ V podvečerních hodinách byl již Národní výbor v Obecním domě donucen okolnostmi podepsat první československý zákon vytvořený Rašínem.¹⁷ Podle prvního československého zákona mělo, kromě jiného, dojít k zachování kontinuity s právním řádem do té doby platným v zemi a v říši. Poté, co byly oba dokumenty schváleny, byly předány tisku a prostřednictvím letáku rozeslány do všech obcí ve vznikajícím Československu.¹⁸ O tom, co se událo v Praze, neměli členové Slovenské národní rady (SNR) tušení, protože bylo uherskou vládou zakázané dovážet noviny z Čech na Slovensko. Jiné noviny neinformovaly o událostech v Praze dostatečně a z nějakého důvodu neposkytl tuto informaci vůbec nikomu ani Vavro Šrobár. Proto 30. října SNR v Martine přijala Deklaraci slovenského národa, které hlavní myšlenkou bylo právo na sebeurčení. Po zjištění, co se stalo 28. října v Praze, byla deklarace trochu upravena.¹⁹ Bez pochyb se ale dá říct, že se Martinskou deklarací Slováci přičinili k založení Československa.²⁰

V čase podzimu 1918, kdy Rakousko-Uhersko zachvátila vlna revolucí a státních převratů, nikdo netušil, kterým směrem se situace vyvine. Konečnou tečku za tímto obdobím zmatků měla učinit mírová konference, která měla stanovit nové hranice s mezinárodním uznáním na základě mírových smluv s nástupnickými státy. Do té doby, než k podpisu těchto smluv došlo, docházelo na území rodícího se Československa k vojenským střetům o sporná území. Češi se snažili zachovat historické hranice českého státu, přičemž naráželi na odpor německého obyvatelstva. O to samé se snažili Maďaři. Území Uherska mělo zůstat

15 Jan RYCHLÍK, 1918: Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa, Praha 1918, s. 236.

16 Jan GALANDAUER, Karel I.: poslední český král, Litomyšl 2004, s. 268-269.

17 Antonín KLÍMEK, Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII, Praha 2000, s. 18.

18 Antonín KLÍMEK, Říjen 1918: vznik Československa, Praha 1998, s. 215-216.

19 Jan RYCHLÍK, 1918: Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa, s. 238-239.

20 Bernard MICHEL, Smrt dvouhlavého orla, s. 217.

zachované v jeho původní podobě, tedy i se Slovenskem. V obou případech musel Národní výbor zasáhnout vojensky. Na rozdíl od českých zemí se musela v případě Slovenska určit prozatímní demarkační linie, která byla jako československo-maďarská hranice později na mírové konferenci uznána. Maďarské jednotky byly vytlačeny za tuto demarkační linii až koncem února 1919.²¹ První Československá republika získala z území bývalého Uherského království také území Podkarpatské Rusi. Ještě ani v první polovině roku 1918 se nepředpokládalo připojení k Československu.²² V létě 1918 vznikla Americká národní rada Uhrorusínů, která se vyslovila pro autonomii v rámci jiného státu, kterým mohlo být i Uhersko.²³ V září 1918 vzniklo memorandum, které požadovalo pro Rusíny samostatný stát nebo autonomii v rámci jiného slovanského státu.²⁴ Po odevzdání memoranda v říjnu 1918 prezidentu Wilsonovi se situace vyvinula v prospěch myšlenky autonomie v rámci Československa, což také Americká národní rada Uhrorusínů v listopadu schválila.²⁵ V tomto stavu se pomalu rodil československý stát vytvořený společným úsilím státoprvního československého národa.

Z dnešního úhlu pohledu vzniklo Československo dnem započetí státního převratu 28. října 1918. Mezi 28. říjnem a 14. listopadem 1918 je čas, kdy Národní výbor jen pomalu získává jistotu a uvědomění naprosté samostatnosti. Jak usuzuje Ferdinand Peroutka v jeho knize *Budování státu*, nabývá Národní výbor pocitu samostatnosti někdy v prvních listopadových dnech, jelikož ještě 31. října bere na vědomí císařovo svolení, aby vojáci vstupovali do vojsk národních států. Český stát byl tedy ještě spojen jakýmsi lehkým poutem s Vídní, když Národní výbor nezvolil způsob odmítnutí toho, aby císař zasahoval a něco jim ještě v tomto stavu a čase vzkazoval.²⁶ V čase vyhlášení nezávislosti stále ještě bojovali Češi

21 Jaroslav PÁNEK et al., *Dějiny českých zemí*, Praha 2018, s. 412-413.

22 Jan RYCHLÍK, 1918: *Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa*, s. 222.

23 Tamtéž, s. 223.

24 Tamtéž, s. 223.

25 Tamtéž, s. 223-224.

26 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, I: 1918-1919, Praha 1991, s. 169.

a Slováci na frontě za habsburskou monarchii. Italům se vzdalo 3. a 4. listopadu kolem 85 000 Čechů a Slováků.²⁷ V den vypuknutí převratu navazuje Národní výbor v Obecním domě podepsáním prvního československého zákona na právní a správní systém habsburské říše. Kontinuita ovšem nepřetrvá v oblasti politické, kde se nové vznikající stát vydá svojí vlastní cestou. Národní výbor se prohlásil za Revoluční národní shromáždění.

Na jeho první schůzi dr. Karel Kramář slavnostně vyslovil tato slova: “A nyní, než dovolím si Vás vyzvati k volbě předsednictva musíme vykonati něco, co opravdu již dozrálo. My nemůžeme sice dnes, poněvadž nejsme ještě konstituantou, ve státní základní zákony vtělit to, čím žít chceme. Ale jedno může již dnes národní shromáždění prohlásiti. Všecka pouta, která nás vázala k dynastii Habsbursko-Lotrinské, jsou přervána (Výborně! Poslanci povstávají, hlučný potlesk.) Konec jest smlouvám z r. 1526 i pragmatické sankci (Výborně, potlesk) Dynastie habsbursko-lotrinská ztratila všechna práva na trůn český (Tak jest! Výborně! Potlesk.) A my svobodni a volni prohlašujeme, že náš stát československý jest svobodnou československou republikou.”²⁸ Citovaný úryvek je z první schůze Národního shromáždění 14. listopadu 1918. Tímto datem můžeme považovat státní převrat, započatý 28. října, formálně za ukončený, ačkoli práce, které ho opravdu zakončovali, trvaly až do jeho rozpuštění v roce 1920.²⁹ Jedním z úkolů, který nový stát čekal bylo vypořádání se se svojí historií, kterou po staletí formovala nyní sesazená dynastie. Je přirozené, že se nově vzniklý stát chtěl od starého státu, jež ho předcházel, vymezit. Rakousko-Uhersko bylo dynastickým státem, a proto bylo těžké od sebe oddělit Rakousko a Habsburky, bezpochyby v případě českého vztahu k dynastii.³⁰ Toto vnímání státu a dynastie se měnilo v čase a prostoru pod

27 Alan SKED, *Úpadek a pád habsburské říše*, Praha 1995, s. 298.

28 Národní shromáždění československé 1918-1920, 1. schůze, část 1/4 (14.11.1918). *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky* [online]. Praha: Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, 1918 [cit. 2020-08-31]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

29 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*. I, s. 173.

30 Ivana ČORNEJOVÁ-Jiří RAK-Vít VLNAS, *Ve stínu tvých křídel: Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995, s. 9.

vlivem centralistických snah dynastie a později vznikem dualismu, které se projevovali rozdílně v českém a slovenském prostředí. Blíže bych se rád tomuto problému věnoval později, ale ne víc, než je nutno pro potřeby této práce. Vznikem Československa se postoj k habsbursko-lotrinské dynastii v českém a slovenském prostředí sjednocuje aspoň do té míry, že se dá pokládat za negativní v obou případech. V slovenském případě to bylo s časovým posunem a určujícím byl postoj českého prostředí, v kterém dominantní prostředí zastávala Praha, kde říjnový převrat začal a určil směr dalšího vývoje.

V následujících dnech po říjnovém převratu dochází k symbolickému zřeknutí se habsburské monarchie. Zdá se, že symbolická očista od monarchie je tou nejvýraznější. Samozřejmě je to ve veřejném prostoru nejvíc vidět. Ovšem je také potřeba si uvědomit, že administrativní systém nového státu, jak jsem již naznačil výše, byl převzatý ze staré říše.³¹ Zákon o zřízení samostatného státu československého, sepsaný Aloisem Rašínem, recipuje rakousko-uherský právní řád. Po této stránce navazuje nově vzniklý stát na Rakousko-Uhersko. To samé se nedá říct o vztahu k dynastii, který je v určité formě předmětem této práce. Hned 28. října jsou spontánně strhávány symboly monarchie z veřejných vládních budov, nemocnic a škol. Národní výbor 13. listopadu přispívá k symbolické očištění od monarchie vytvořením speciální komise zabývající se přejmenováváním ulic a náměstí. Socha maršála Radeckého v Praze byla v listopadových dnech překryta plátnem. Také Mariánský sloup na Staroměstském náměstí v Praze je 3. listopadu obětí odstraňování symbolů monarchie.³² Události posledních říjnových a prvních listopadových dní se nesly v duchu zániku habsburské monarchie a v přetrhávání pout mezi českým trůnem a habsbursko-lotrinskou dynastii.

31 Pieter, M., JUDSON, The Habsburg Empire: a new history, Cambridge 2016, s. 434.

32 Tamtéž, s. 434.

Způsob, jakým vznikal nový stát a jak přetrhával nebo naopak udržoval kontinuitu k zaniklé říši měli značný dopad na utváření a udržování paměti na vládnoucí dynastii. Společnost státotvorného národa první Československé republiky pocházela z rozličného prostředí existujícího před válkou. Vztah k Rakousko-Uhersku a k dynastii nemusel být tedy totožný. Češi a Slováci, jako jeden československý národ, který se přičinil o vznik Československa, se před rozpadem habsburské monarchie nacházel ve dvou odlišných částech Rakousko-Uherska. Jejich “národní příběhy” se odvíjely tedy částečně od těchto geopolitických reálií. K tomu všemu určitě patřil vztah k panovníkovi, kterým byl, pro obě části monarchie jako spojující prvek, panovník z dynastie habsbursko-lotrinské. Velkým zlomem v tomto vztahu byla první světová válka, která oba národy budoucí Československé republiky zaskočila stejně a zasáhla po staletí vytvářená pouta mezi vládnoucí dynastii a národy, které se pod křídly habsburského orla vyvíjely. Český vztah k dynastii byl, od poloviny 18. století do začátku 19. století loajální.³³ Během 19. století až do vypuknutí první světové války a během ní je český vztah k habsbursko-lotrinské dynastii, až na malé výjimky a zakolísání, loajální.³⁴ Ke změně dochází až k závěru války pod tíhou okolností. Vztah slovenského národa k dynastii byl vždy loajální, protože Slováci, na rozdíl od Čechů, viděli v osobě habsburského panovníka více ochránce před uherským státem utiskujícím slovenský národ.³⁵ První světová válka začala tento postoj u slovenských politických elit měnit z důvodu nenaplněných iluzí.³⁶

3. Pomníky Habsburků

3.1. Pomníky a památná místa Marie Terezie

33 Ivana ČORNEJOVÁ et al., *Ve stínu tvých křídel*, s. 10.

34 Jan RYCHLÍK, 1918: *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*, s. 106.

35 *Tamtéž*, s. 108.

36 Roman HOLEC, *Poslední Habsburgovci a Slovensko*, Bratislava 2001, s. 110.

Oblastí reagující na změny probíhající po první světové válce byl nepochybně veřejný prostor. V něm reflektovaly odkaz na osvícenské panovníky památníky a památná místa nacházející se na území meziválečného Československa, jejichž osudy jsou často zachycené v dobovém tisku.

Táto kapitola se bude věnovat obrazu prvních panovníků z habsbursko-lotrinské dynastie neboli osvícenských panovníků v období první Československé republiky. Zásadním tématem budou památníky a památná místa související s Marií Terezií, Josefem II. A Leopoldem II. v meziválečném období v Československu. Vztah první Československé republiky k památníkům a památným místům spojených s habsbursko-lotrinskou dynastií se vyznačoval, až na malé výjimky, jejich odstraňováním a bořením. Památníky a památná místa potkávaly různé osudy, což někdy souviselo s historií jejich vzniku, které v této práci nemohu opominout. Vznik míst paměti a pomníků se lišil v prostoru a čase.

Paměť na Marii Terezií byla uchovávána jak na místech, které za svého života sama navštívila, tak na místech, které její přítomnost nikdy nezažily. Vyskytují se dále místa, o kterých víme, že je Marie Terezie navštívila, ale památka na to se do první republiky nezachovala, pokud vůbec někdy nějaká památka na ní na těchto místech existovala. Také by se dala tato památná místa a památníky rozdělit podle doby vzniku. Některá místa začala zachovávat památku na Marii Terezií již v době její vlády, ale velká část se stala památnými místy až po její smrti.

Jelikož české a slovenské prostředí žilo až do roku 1918 v jiných geopolitických reáliích, je nutno tyto dvě prostředí v tomto kontextu komparovat. Výjimečné postavení v uchování paměti na tuto královnu patří hlavním a korunovačním městům království, kterým Marie Terezie vládla a po vzniku Československa se vyskytovala na jeho území. Hlavním městem Českého království byla Praha a hlavním městem Uherského království byl Prešpurk

(dnešní Bratislava). Při zkoumání osudů památníků a památných míst z dob Rakousko-Uherska v období první Československé republiky je na místě si uvědomit některé geopolitické a státoprávní změny, kterými střední Evropa po válce prošla. Zatímco České království neboli země Koruny české se staly ve své celistvosti součástí Československa, Uherské království se jako státní celek rozpadlo a jen část z něho se stala součástí Československa. To znamená, že všechny památná místa a památníky zachované na Marii Terezii jako českou panovnici na českém území se nacházely i po rozpadu monarchie na území českého státu. Památníky a památná místa uchováající paměť na Marii Terezii jako uherskou panovnici na území uherského státu se mohla nacházet v kterékoli jeho části a nemusely nimi být zrovna Slovensko nebo Podkarpatská Rus jako části bývalého Uherska, které připadly podle Versaillských smluv Československu.

Za svého života navštívila Marie Terezie několikrát české i uherské země. Tato královna se objevila v Čechách sedmkrát.³⁷ Dvakrát se objevila v Čechách v doprovodu svojí matky Alžbety Kristýny v letech 1721 a 1732.³⁸ Tyto dvě návštěvy se uskutečnily za účelem léčebného a ozdravného pobytu v Karlových Varech, který podstoupila hlavně její matka.³⁹ Mezitím si v roce 1723 vyžádala její přítomnost korunovace jejího otce Karla VI. českým králem. Teprve při její čtvrté návštěvě byla centrem pozornosti sama Marie Terezie. Jednalo se o její vlastní korunovaci na českou královnu v dubnu roku 1743. Na tuto událost se nám zachovalo více zmínek a také památka přeživší konec monarchie. Další tři návštěvy v letech 1750, 1753 a 1754 byly kvůli vojenským manévřům na území Čech, a to konkrétně v prvním a posledním případě mezi Kolínem a Kutnou horou. Královský dvůr pobýval v zámku v Nových Dvorech.⁴⁰ V roce 1753 to byly manévry u Týna nad Vltavou.⁴¹ Na svých cestách do

37 Josef SVÁTEK, Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha pátá, Dějiny panování císařovny Marie Terezie, díl první, Praha 1897, s. 386.

38 Tamtéž, s. 387.

39 Tamtéž, s. 387.

40 Tamtéž, s. 387.

41 Tamtéž, s. 395.

Čech projížděla česká královna se svým doprovodem Moravou, kde za zmínku stojí její návštěvy Olomouce, která se stala jedním z nejdůležitějších míst paměti v habsburské monarchii na tuto panovnici. Obě návštěvy moravské metropole se udály z vojenských důvodů. Poprvé se tak stalo po konci slezských válek v roce 1748 při budování olomoucké pevnosti. Po druhé to bylo za výše zmíněné cesty z manévru mezi Kolínem a Kutnou horou v roce 1754, kdy se v Evropě schylovalo k sedmileté válce. To byla také vůbec poslední návštěva Marie Terezie českých zemí. Ve Slezsku, o které tolik bojovala, není žádné památné místo nebo památník, o kterém by byla později zmínka. Na několik návštěv českých zemí Marii Terezi se nejvíc zachovala do první Československé republiky památka v zemských metropolích v Praze a v Olomouci.

Z míst, které Marie Terezie za svého života na půdě českého státu navštívila, kromě Prahy a Olomouce, se zachovala památka na českou královnu také v Karlových Varech. Tato památka nevznikla při příležitosti její návštěvy, ale o něco později. Byl to lázeňský penzion s jménem Krásná královna. V rámci penzionu byl také obchod s uměleckými předměty a známou restaurací. Vystavět ho dal krejčí Kraus, který byl královním dodavatelem. Krásnou královnou měla být Marie Terezie.⁴² Podle turistického průvodce z roku 1958 tam tento dům pořád stál a měl jméno Krásna královna.⁴³ Nic nenaznačuje, že by tomu tak nebylo v období první republiky. Pokud navíc vezmeme v úvahu, že se jednalo o soukromý objekt s komerčním využitím, a ne státem nebo jinou veřejnou institucí financovaný památník, není moc důvodů pochybovat, že si udržel jméno Krásna královna také v první republice. Ještě dnes připomíná Marii Terezi reliéf s její podobou nad vstupem do budovy.⁴⁴

Olomouc byla jiným případem. Stejně jako Karlovy Vary navštívila Marie Terezie Olomouc za svého života dvakrát, ale v případě Olomouce již jako česká královna a

42 Stanislav BUCHAROVIC - Jiří LINHART, Karlovy Vary: Průvodce, Praha 1991, s. 61.

43 Václav František ŽANDA, Karlovy Vary: Průvodce městem, Praha 1958, s. 99.

44 <http://www.pensionhotel.cz/hotel--2219-hotel-renesance-krasna-kralovna-karlovy-vary.html?fbclid=IwAR1i3vi79X5K7zxl63JuSoP1NzNmnnfIQy7uNCN8h3XNsLeSKzHGLLWYLM>

moravská markraběnka. Možná při svých návštěvách udělala česká panovnice velký dojem na obyvatele Olomouce. To už jde dnes jen těžko posoudit. S určitostí lze ale tvrdit, že Marie Terezie měla velký vliv na podobu Olomouce na několik dalších desetiletí. To je určitě jeden z důvodů, proč se památka na ní ve veřejném prostoru města zachovala až do první republiky a místy ještě dodnes. Po uzavření Vratislavského míru ztratila Marie Terezie většinu slezských knížectví a rakousko-pruská hranice vedla jenom jeden den pochodu od města Olomouce. Tato skutečnost vedla k myšlence vybudovat z Olomouce pevnost, která měla zabránit pruskému vpádu.

Výstavba pevnosti byla pro Marii Terezii dvakrát důvodem pro návštěvu Olomouce. Poprvé v roce 1748 a podruhé v roce 1754.⁴⁵ V čase druhé návštěvy české královny dostala své jméno Terezká brána na počest této panovnice a také ulice vedoucí od brány do města.⁴⁶ Při své druhé návštěvě v roce 1754 se panovnice také zúčastnila vysvěcení sloupu Nejsvatější Trojice. Na památku této události byla nad vstup do kapličky umístěna deska s jmény veličenstev Františka a Terezie.⁴⁷ Již čtyři roky poté byla Olomouc obležená pruskými vojsky. Město odolalo pruskému obléhání, za což Marie Terezie, kromě rozdělení šlechtických titulů a finanční odměny, dala městu zvláštní privilegium vylepšit si městský znak iniciály F. M. T. (Franciscus - Maria Theresia) na prvním štítu červeno-stříbrné šachované moravské orlice.⁴⁸ Jedna z památek na Marii Terezii v Olomouci je datovaná ještě do doby před její první návštěvou města, ovšem již v době Marii Terezii nařízené výstavby Olomoucké pevnosti. Jednalo se o Olomoucký orloj, přesněji řečeno o jeho barokní výzdobu od Jana Kryštofa Handke z roku 1747. V letech 1810-1811 byla Marie Terezie nahrazená na orloji svým vnukem císařem Františkem I. V roce 1898 se portrét Marie Terezie na orloj vrátil.⁴⁹

45 Václav NEŠPOR, Dějiny města Olomouce, Olomouc 1998, s. 197.

46 Alois Vojtěch ŠEMBERA, Paměti a znamenitosti města Olomouce, Vídeň 1861, s. 33.

47 Milan TICHÁK, Olomouc rodu ženského, Olomouc 2009, s. 16.

48 Miroslav KUČH-BREBURDA - Vladimír KUPKA, Pevnost Olomouc, Dvůr Králové nad Labem 2004, s. 132.

49 Milan TICHÁK, Olomouc rodu ženského, s. 16.

Ani tentokrát to nebylo natrvalo. Památka na Marii Terezii na Olomouckém orloji nepřežila první republiku. V roce 1929 prošel orloj úpravou od Jana Kohlera.⁵⁰ Marii Terezii se dostalo v Olomouci pocty také mnoho let po její smrti. Bylo po ní pojmenováno nové náměstí, které vzniklo po zbourání hradeb. Náměstí Marie Terezie dostalo svoje jméno v roce 1896 a bylo přejmenováno v roce 1919 na náměstí u Terezké brány.⁵¹

Pražský hrad v Praze byl od nepaměti symbolem české státnosti. Marie Terezie jako česká královna Prahu a Pražský hrad navštívila dvakrát a zanechala jako česká panovnice na něm dodnes viditelné stopy. V případě první návštěvy se jednalo o velice prestižní událost, a to korunovace Marie Terezie českou královnou. Na významu ji přidávalo v tom čase nedávné triumfální znovudobytí Prahy. Pražská korunovace Marie Terezie se bezpochyby významně zapsala do historické paměti českých zemí a na jejím lesku ji nic neubraly ani v té době ještě nedávné vojenské operace na území Prahy. I když se jednalo o významný státní akt potvrzující nárok Marie Terezie na český trůn, hmotných památek ve veřejném prostoru připomínajících tuto událost se nezachovalo. Jiným případem byla druhá návštěva Marie Terezie v hlavním městě Českého království v roce 1754. Jednalo se o sedmou a poslední návštěvu Marie Terezie v českých zemích, při které, kromě jiného, byl položen základní kámen pro budovu budoucího Ústavu šlechticů.⁵² Rok poté byl nadační listinou Marie Terezie Ústav šlechticů formálně založen.⁵³ Po této poslední návštěvě Čech královnou Marií Terezií byla zrealizovaná přestavba Pražského hradu, která mu dala dnešní podobu. Přestavbou byl pověřen Anselmo Lurag podle plánu Nicolò Pacassiho. Vnější fasáda hradu byla sjednocena, vznikl tzv. čestný dvůr (dnešní první nádvoří) a Tereziánský trakt spojující Ludvíkovo křídlo a Nový palác s Ústavem šlechticů.

50 Marie-Christine SIMEK, *Architektura a kamenosochařská výzdoba radniční kaple sv. Jeronýma v Olomouci*. Bakalářská práce, Olomouc 2014, s. 19.

51 Milan TICHÁK, *Lexikon olomouckých ulic*, Olomouc 2009, s. 108.

52 Josef SVÁTEK, *Dějiny panování císařovny Marie Terezie*, s. 400.

53 Michaela ŽÁKOVÁ, *Terziánský ústav šlechticů na Pražském hradě*, Disertační práce, Praha 2019, s. 11.

Bratislavský hrad nebyl takovým symbolem státnosti uherského státu jako to bylo v případě Pražského hradu, ale za časů Marie Terezie byla Bratislava hlavním a korunovačním městem Uherska a Marie Terezie hradu i městu věnovala patřičnou pozornost. Podobně jako v případě Pražského hradu, také Bratislavský hrad vděčí za svoji dnešní podobu přestavbě podniknuté Marii Terezii. S Bratislavským hradem jako s nejdůležitějším místem paměti na uherskou královnu Marii Terezii mohlo kdysi svého času soutěžit sousoší Marie Terezie na nábřeží Dunaje v Bratislavě. Na místě korunovačního kopce, který byl součástí korunovace Marie Terezie bylo v roce 1897 vztyčeno sousoší Marie Terezie a dvou uherských magnátů se šavlemi a v uherských krojích.⁵⁴ Sousoší přežilo vznik Československa, v čem sehrál roli kladný vztah obyvatel Bratislavy k této habsburské panovnici. O kladném vztahu Bratislavy k Marii Terezii může svědčit také úprava interiéru úřadu bratislavského starosty, během které se rozhodli nechat obraz Marie Terezie a další Habsburků viset na zdech jako protějšek nového obrazu prezidenta Masaryka jen pár měsíců před událostmi vedoucím k stržení pomníku Marie Terezie v Bratislavě.⁵⁵

V říjnu 1921 bylo sousoší za pomoci legionářů a také přispění místního obyvatelstva zničeno.⁵⁶ Důvodem byla napjatá politická situace ve střední Evropě způsobená přítomností Karla Habsburského se svojí manželkou Zitou v Maďarsku. Informace o jeho již druhém pokusu dostat se nazpátek na uherský trůn se rychle rozšířily po Evropě a Československo muselo na vzniklou situaci urychleně reagovat. Po schůzce československého prezidenta T. G. Masaryka a československé vlády bylo usneseno, že přítomnost Karla Habsburského v Maďarsku je dostatečným důvodem pro mobilizaci.⁵⁷ Podobně postupovaly malodohodové státy Jugoslávie a Rumunsko.⁵⁸ Československo vyhlásilo mobilizaci 24. října.⁵⁹ V této

54 Pavel DVOŘÁK, Pád Márie Terézie z piedestálu (Pohľad do poprevratovej Bratislavy), *Historická revue*, 1990. 1 (2), s. 20.

55 *Lidové noviny*, r. 29, č. 203, 24.4. 1921, s. 6.

56 Pavel DVOŘÁK, Pád Márie Terézie z piedestálu, *Historická revue*, s. 21.

57 Jan GALANDAUER, Karel I.: poslední český král, Litomyšl 2004, s. 323.

58 *Tamtéž*, s. 323.

59 Ferdinand PEROUTKA, Budování státu III/IV, Praha 2003, s. 659.

atmosféře se měnily také nálady obyvatel Bratislavy a v kombinaci s přítomností legionářů to nevěštilo nic dobrého pro pomníky Habsburků v Bratislavě.

Pomník Marie Terezie byl odstraněn dřív, než politická hrozba Československa z Maďarska v podobě posledního uherského a českého krále Karla I. Pokud nebyli Habsburkové v slovenském prostředí vnímáni tak negativně jako v českém, ohrožení, které by přišlo ze strany Maďarska opětovným dosazením Habsburků na trůn, to změnilo. Pokud by se dostal Karel znova na uherský trůn a držel by se svoji korunovační přísahy, mohlo to pro území Československa znamenat hrozbu v podobě snahy o obnovení původní územní celistvosti Uherska. Téma opětovného ohrožení první republiky Maďarskem nenechávala československou společnost chladnou. Nebylo tak dávno, co musel mladý československý stát vojensky zasahovat proti Maďarsku v boji o území Slovenska.

Objevení se Karla Habsburského v Maďarsku bylo velkým tématem říjnových a listopadových dní v Československo a probudilo v obyvatelích Československa protihabsburské vášně, kterých obětí se stal pomník na počest zakladatelky habsbursko-lotrinské dynastie, ze které pocházel i Karel. Téma odstranění pomníku Marie Terezie v Bratislavě se objevovalo v novinách ještě nějakou dobu. Noviny informovaly o průběhu odstranění a bezprostřední reakci obyvatelstva na tento čin. “Když spadlo poslední prkno,⁶⁰ byla soše Marie Terezie, kterou bratislavský lid vtipně nazýval Terinkou, kolem krku vložená smyčka drátěného lana, což bylo obecně provázeno hlučným souhlasem.”⁶¹ Pripomenutí události se objevovalo v novinách i další dny s poukázáním na reakci obyvatelstva. “Svržení pomníku Marie Terezie v Bratislavě přijalo slovenské obyvatelstvo v Bratislavě s pocitem dosti učinění, maďarské a německé zcela klidně.”⁶² Zájem v novinách budily dokonce osudy pozůstatků pomníku, které můžou naznačovat, jakou hodnotu mohl

60 Pomník Marie Terezie byl od popřevratové doby zabeďněný, nejspíš i kvůli napjaté situaci mezi Maďary a Slováky v době územního sporu řešeného vojenskou silou.

61 Lidové noviny, r. 29, č. 539, 27. 10. 1921, s. 4.

62 Lidové noviny, r. 29, č. 541, 28. 10. 1921, s. 5.

pomník pro některé lidi mít a že musely být později střeženy. "Pozůstatky pomníku Marie Terezie v Bratislavě staly se objektem čilého podloudného obchodu. První noc po rozbití nebyla u sochy stráž a proto kusy pomníku byly odvečeny."⁶³ Svržením pomníku Marie Terezie zmizel z území Slovenska jediný pomník znázorňující podobu jednoho s osvícenských panovníků z habsbursko-lotrinské dynastie.

Osvícenští panovníci habsbursko-lotrinské dynastie nepatřili mezi nadané vojevůdce a války, které dynastie vedla, byly často z donucení pro zachování existence své říše. Habsburkové vybudovali svoje impérium sňatkovou politikou, a ne válkami. To samé platí pro války Marie Terezie, čehož důkazem je, že Slezsko nebylo nikdy navraceno pod nadvládu Habsburků. O to víc si vítězné bitvy, které vedly císařští vojevůdci jménem Marie Terezie, zasloužily oslavu a vybudování památníku na vládu Marie Terezie. České země se staly v době panování Marie Terezie několikrát bojištěm, co zanechalo nesmazatelné místo v historii zemí Koruny české. Ne mnoho vojenských střetů s Pruskem, jak jsem naznačil, dopadlo pro českou královnu vítězně. Bitva u Kolína měla pro českou panovnici šťastný konec, a tedy se také dostalo této bitvě později památníku. Není možná náhodou, že se tento památník zrodil při příležitosti 50. výročí vlády Františka Josefa I.⁶⁴ Jeho vojenské "úspěchy" jsou legendární. Je lepší vzpomínat na slavné vítězné okamžiky než prohry. Nakonec iniciátoři stavby pomníku nestihli dokončit památník včas a slavnostně byl památník odhalen až v květnu 1899.⁶⁵

Popřevratová doba sice památník ohrozila, ale pomník nebyl převratovými událostmi podzimu 1918 bezprostředně zasažen. Kvůli bouřlivým časům byl památník předán pod ochranu Okresního národního výboru v Kolíně, který začal řešit nastalou situaci s Ústředním

63 Lidové noviny, r. 29, č. 547, 2. 11. 1921, s. 5.

64 Vojtěch KESSLER, Pamět v kaměni: druhý život válečných pomníků, Praha 2017, s. 66.

65 Vojtěch KESSLER, Pamět v kaměni: druhý život válečných pomníků, s. 76.

spolkem pro udržování pomníků z roku 1866 v Hradci Králové spravujícím tento památník.⁶⁶

Po domluvě byl nakonec památník zachován, ale byl z něho sundán habsburský orel.⁶⁷

3.2. Pomníky a památná místa Josefa II. a Leopolda II.

Příběh památných míst a památníku Josefa II. je odlišný od těch, které vznikaly na památku na Marii Terezii. Pro Josefa II. bylo typické, že hodně cestoval, což bylo pro habsburské panovníky v raném novověku netypické, obzvláště, když uvážíme, že se v Josefově případě často jednalo o cesty do zahraničí.⁶⁸ Při svých cestách rozhodně nevynechal země, v kterých jeho rod vládl a několikrát za svůj život také navštívil české země, jako například v roce 1766⁶⁹ jen krátce poté, co se stal matčíným spoluvladařem, v roce 1770 Uničov, kde se potkal s pruským králem Fridrichem II. nebo o rok později zavítal do Čech kvůli hladomoru.⁷⁰ Pomníky Josefa II. vznikaly hlavně v poslední čtvrtině 19. století a z velké části se nejednalo o památku na přítomnost tohoto vladaře v oněch místech jako v případě jeho matky Marie Terezie. Výjimkou je například pomník k připomenutí události, o které se dodnes učí v učebnicích dějepisu. Jedná se o pomník na Moravě u obce Slavíkovice, kde se Josef II. v roce 1769 na jedné ze svých inspekčních cest zastavil.⁷¹ Tento památník je zajímavý už tím, že se v roce 1995 dočkal svého pátého odhalení.⁷²

Josef II. patří mezi ty populárnější české panovníky. Tento osvícenský panovník se stal legendou již za svého života, a to již v době, kdy byl spoluvládce své matky Marie

66 Vojtěch KESSLER, Pamět v kaměni: druhý život válečných pomníků, s. 87-88.

67 Vojtěch KESSLER, Pamět v kaměni: druhý život válečných pomníků, 88-89.

68 Marie RYANTOVÁ-Petr VOREL-Robert ANTONÍN, Čeští králové, Litomyšl 2008 s. 490.

69 Přemysl PEER, Josef II. a Leopold II., Dějiny a současnost, 1965, 7 (11), s. 19.

70 Marie RYANTOVÁ et al., Čeští králové, s. 491.

71 Václav BURIAN, Z historie čtyř pomníků Josefa II. – Oráče u Slavíkovice, Vlastivědný věstník moravský, 1957, 12 (2), s. 72.

72 Marcela MĚCHUROVÁ, Der Aufgeklärte Despot Joseph II. und seine Spuren nicht nur bei Slawikowitz in Mähren, Diplomová práce, Brno 2007, s. 73.

Terezie. Oblibu nacházel obzvlášť mezi selským lidem a nekatolickým obyvatelstvem monarchie kvůli jeho nejznámějším reformám, kterými bylo zrušení nevolnictví a toleranční patent povolující i některá jiná náboženství kromě katolictví. Josefův obraz se měnil v prostoru a čase podle politické situace. Abychom poodhalili památku na Josefa II. ve veřejném prostoru první republiky, musíme se aspoň krátce podívat, jaká byla politická situace v Evropě a v českých zemích sto let poté, co se Josef II. ujal samostatné vlády v habsburské monarchii.

V české historii se devatenácté století vyznačuje konfliktními vztahy mezi Čechy a Němci a v tomto kontextu je nutné se dívat na historii pomníků Josefa II. Na Berlínském kongresu v roce 1878 se rozhodlo a schválilo, že Rakousko-Uhersko může okupovat území Bosny a Hercegoviny, což vyvolalo v říšské radě reakci německých liberálů obávajících se nárůstu počtu slovanského obyvatelstva v monarchii.⁷³ To způsobilo nejednotnost německých liberálů a ztrátu většiny Auerspergovy vlády v parlamentu a následně Auerspergovu demisi, který byl nahrazen Eduardem Taafem.⁷⁴ Aby získal Taafe na svoji stranu české poslance, slíbil jim, kromě jiného, jazykovou rovnoprávnost v českých zemích. Jejím plodem se stala Stremayrová jazyková nařízení částečně zrovnoprávňující češtinu a němčinu ve vnějším úřadování.⁷⁵ Tato politická situace vyvolala v Němcích žijících v českých zemích pocit ohrožení. Není tedy ani divu, že v tom čase dostal kult Josefa II. nacionální podobu. Josef II. byl prosazovatel němčiny jako úředního jazyka v celé monarchii. V kombinaci spolu se stým výročním vydání tolerančního patentu a zrušení nevolnictví v českých zemích si čeští Němci vybrali vztyčování soch císaře Josefa II. jako symbol vyjadřující jejich loajalitu k monarchii a liberálně-nacionální postoj.⁷⁶ V kontextu národnostních bojů mezi Čechy a Němci se stalo, že Češi na Josefa II. zanevřeli a k císařovu odkazu se hlásili jenom Němci.

73 Jaroslav PÁNEK et al., Dějiny českých zemí, s. 349.

74 Tamtéž, s. 349.

75 Otto URBAN, Česká společnost 1848-1918, Praha 1982, s. 354-355.

76 Ivana ČORNEJOVÁ et al., Ve stínu tvých křídel, s. 176.

Začátkem 80. let 19. století bylo v českých zemích vztyčeno mnoho soch Josefa II. Bez výjimky se jednalo o německé prostředí. Největší úcty se mu dostalo v severních a v severozápadních Čechách s velkou převahou německého obyvatelstva a velkým vlivem německé liberální strany.⁷⁷ Na Moravě, kde sice mělo německé etnikum politickou převahu nad Čechy, nebyl kult Josefa II. tak silný jako v Čechách a to z důvodu menšího vlivu německé liberální strany. Do roku 1882 byly vztyčeny jenom dvě sochy Josefa II. oproti pětadvaceti sochám v Čechách.⁷⁸ Většina Josefových pomníků vznikla začátkem 80. let 19. století, ale ani zdaleka tato móda u českých Němců neskončila. Právě naopak, některé sochy byly ještě vztyčovány ve 20. století, jako například v Teplicích.⁷⁹ Definitivní konec tomu učinil až vznik první Československé republiky, kdy se situace obrátila.

Po vzniku Československa byly na některých místech spontánně ničeny památníky a sochy členů habsburské dynastie. V případě Josefových soch nešlo jenom o symbol svržené dynastie, ale zároveň symbol Němců stojící uprostřed "bitevního pole" mezi dvěma nepřátelými národnostmi žijícími vedle sebe v českých zemích. Slovensko nebylo jediným územím nově vzniklého státu, o který se muselo bojovat. Podle principu práva na sebeurčení se rozhodli čeští Němci v závěru první světové války také uskutečnit svůj převrat. Německé oblasti českých zemí se měly stát součástí Německého Rakouska.⁸⁰ Zatímco probíhal český převrat v Praze, ve Vídni bylo českými Němci rozhodnuto o odtržení německých oblastí, které se měli stát součástí Německého Rakouska⁸¹ do doby, než budou tato území připojena k Německu.⁸² Tento německý převrat měl proběhnout jako český převrat ve smyslu pokračování právního, správního, školského atd. systému.⁸³ Kontinuita s

77 Zdeněk HOJDA - Jiří POKORNÝ, Pomníky a zápomníky, Praha 1996, s. 139.

78 Tamtéž, s. 140.

79 Tamtéž, s. 141.

80 Zdeněk KÁRNÍK, České země v éře první republiky (1918-1938), díl první: Vznik a budování a zlatá léta republiky (1918-1929), Praha 2000, s. 37.

81 Tamtéž, s. 37.

82 Jaroslav PÁNEK et al., Dějiny českých zemí, s. 411.

83 Zdeněk KÁRNÍK, České země v éře první republiky (1918-1938), díl první, s. 38.

habsburskou monarchii se projevila i v pokračování konfliktních česko-německých vztahů. Pro budoucnost této části Evropy to nevěštilo nic dobrého V tomto okamžiku to nevěštilo nic dobrého ani pro pomníky císaře Josefa II. Po neúspěšném pokusu o vytvoření dohody mezi Národním výborem a vůdci českých Němců došlo k vojenskému zásahu československé armády trvajícím do konce roku 1918, kdy byla pohraniční území znova pod československou kontrolou. V některých městech v německých oblastech v Československu, jako například v Prachaticích nebo v Duchcově, se staly sochy Josefa II. oběťmi postupu československé armády.⁸⁴

Odstraňování pomníků Josefa II. pokračovalo i nadále na pozadí česko-německých konfliktů. Dokládá to například zmínka o odstranění sochy Josefa II. před Německým domem v Brně v Lidových novinách z roku 1919, která zároveň dobře reflektuje vztah Čechů a Němců k památce Josefa II. V článku s názvem Následky německé provokace stálo například: “Včera v noci zmizela z vysokého podstavce před Německým domem socha císaře Josefa II., který byl Němcům nedotknutelným symbolem německého panství v bývalé říši Habsburků, stejně jako nám byl symbolem soustavně germanisující centralisace, která vyvolala vzrůstající odpor českého národa a proti očekávání povzbudila jeho obrození.”⁸⁵ Odstranění sochy předcházela nedělní demonstrace Němců, kde se ozývaly hlasy proti “českému násilí”⁸⁶ prováděnému na německých školách doprovázená nadávkami na legionáře a zpíváním písně Wacht am Rhein!⁸⁷ Na tuto provokaci odpověděli pravděpodobně někteří legionáři odstraněním sochy následující noci.

V první republice byla situace mezi Čechy a Němci velmi napjatá. Vyvrcholením tohoto napětí byly národnostní bouře na podzim 1920. Těmto národnostním bouřím

84 Milan BEDNÁŘ, Poškození drobných sakrálních památek po vzniku Československé republiky, Diplomová práce, Brno 2010, s. 51.

85 Lidové noviny, r. 27, č. 270, 29. 9. 1919, s. 1.

86 Tamtéž.

87 Německá nacionální píseň, která byla něčím jako německou neoficiální hymnou.

předcházely změny v politice. Vláda Vlastimila Tusara byla vystřídána vládou Jana Černého, ve které se na rozdíl od Tusarovy vlády s účastí Němců nepočítalo.⁸⁸ Další věc, která popudila Němce byla jazyková otázka v Národním shromáždění, která byla zakotvená v jednacím řádu a ustanovovala za jazyk hlavní jazyk československý.⁸⁹ Napětí z Národního shromáždění se přesunulo mezi obyvatelstvo a vrcholilo v otázce odvodů do armády, které Němci bojkotovali.⁹⁰ Vyvrcholením všeho byl spor o sochu Josefa II. v Teplicích, kterou česká menšina žádala městskou radu odstranit.⁹¹ Když legionáři oslavovali v Teplicích druhé výročí republiky, rozhodli se ho oslavit odstraněním zbývající připomínky na habsburskou monarchii, a to odstraněním pomníku Josefa II. v Teplicích.⁹² Starosta tento požadavek odmítl, ale ve vzniklém napětí ve městě bylo povoláno vojsko k udržování pořádku a pomník Josefa II. byl zabeđen až do 5. listopadu, kdy ho tepličtí Němci znova odhalili.⁹³ Situace se natahovala a celá aféra se dostala až do Národního shromáždění a byla probíraná vládou, než vojákům v Teplicích došla trpělivost a převzali zodpovědnost za odstranění pomníku.⁹⁴ Vojáci dostali rozkaz opustit město, ale místo toho se 11. listopadu shromáždili na náměstí a sochu odstranili a následně odvezli do muzea.⁹⁵ Vinící tohoto činu měli být potrestáni po prošetření tohoto činu vyšetřovacím výborem, jehož zpráva byla otištěna v Národních listech. Konání vojáků bylo sice odsouzeno, ale odstranění sochy ne. V Národních listech psali 18. listopadu 1920 o teplických událostech a vyjádřili se k odkazu Josefa II. a jeho pomníku například takto: "Posuzována se stanoviska našich menšin znamenala socha Josefa II. pro naše lidi, že naše osvobození není dosud dokonáno, že trvá snaha o německý stát a německou správu."⁹⁶

88 Ferdinand PEROUTKA, Budování státu III, Praha 1991, s. 1280.

89 Tamtéž, s. 1280.

90 Tamtéž, s. 1285.

91 Tamtéž, s. 1286.

92 Tamtéž, s. 1287.

93 Tamtéž, s. 1287.

94 Tamtéž, s. 1287.

95 Zdeněk HOJDA - Jiří POKORNÝ, Pomníky a zápomníky, s. 142.

96 Národní listy, r. 60, č. 317, 18. 11. 1920, s. 1.

Teplické události spustili další vlnu odstraňování pomníků Josefa II. K odstranění pomníků Josefa II. došlo bez vědomí úřadů v následujících listopadových dnech také v Chebu, Aši nebo České lípě.⁹⁷ Pomníky se pak ještě na nějakou dobu vrátili na svá místa. V následující době ještě docházelo k ničení pomníku Josefa II. nebo aspoň k odstraňování bednění na nich bez vědomí úřadů tajnými pachateli. V Krnově se tak stalo v červnu roku 1921, jak je informováno v Lidových novinách: "Bednění, jimž zakrytá byla socha císaře Josefa II. v Krnově, bylo v posledních dnech neznámými pachateli odstraněno, aniž kdo věděl, nebo lépe řečeno chtěl vědět, kam."⁹⁸ Pomníku Josefa II. vzbuzovaly mezi obyvatelstvem podle všeho vášně ještě i v roce 1922, kdy byla Josefova socha odstraněna v Opavě z důvodu popsanych opět v Lidových novinách takto: "O Josefa II. v Opavě. Jelikož socha císaře Josefa II. v opavských sadech opět stala se místem protičeských a protistátních projevů, nařídila zemská politická správa slezská městskému úřadu v Opavě, aby do osmi dnů ji odstranil."⁹⁹ Do března 1923, než vešel v platnost zákon na ochranu republiky,¹⁰⁰ byly pomníky Josefa II. odstraňovány buď nelegálně, nebo zvláštním nařízením vyšších správních úřadů, jako to bylo v opavském případě. Návrh zákona byl podán již koncem roku 1920, patrně po teplických událostech. Po vstoupení zákona na ochranu republiky v platnost v březnu 1923 se dozvídáme v novinách o odstraňování pomníků Josefa II. jenom lakonickými zmínkami v novinách. Ještě v dubnu 1923 se na soudě v Olomouci řeší případ nelegálního svržení sochy Josefa II. v Jindřichově vojáky z roku 1922.¹⁰¹ V roce 1921 byl památník na legendární orbu císaře Josefa II. u Slavíkovovic zbořen také, kromě reliefní desky, která byla uschována v Moravském muzeu.¹⁰²

97 Zdeněk HOJDA - Jiří POKORNÝ, Pomníky a zápomníky, s. 142.

98 Lidové noviny, r. 29, č. 319, 28. 6. 1921, s. 5.

99 Lidové noviny, r. 30, č. 338, 9. 7. 1922, s. 5.

100 Milan BEDNÁŘ, Poškození drobných sakrálních památek po vzniku Československé republiky, Diplomová práce, Brno 2010, s. 52.

101 Lidové noviny, r. 31, č. 195, 19. 4. 1923, s. 6.

102 Václav BURIAN, Z historie čtyř pomníků Josefa II. – Oráče u Slavíkovovic, Vlastivědný věstník moravský, 1957, 12 (2), s. 76.

Co de týče pojmenování veřejných prostranství a míst po Josefovi II., dá se říct, že ho v tom předčili jeho následovníci. Je to podobné jako v případě jeho předchůdkyně Marie Terezie. Přeci ale nějaká místa jeho jména nesla a nesou dodnes. Příkladem může být pevnost Josefov nebo pražská židovská čtvrť Josefov nazvaná po původci Tolerančního patentu. Nic nenaznačuje, že by se tyto názvy měnili během období první republiky nebo někdy jindy. Pokud měl Josef II. nějaké pomníky na území Uherska, tak v případě území Slovenska se jednalo o jeden památník při kostelu svaté Anny v Bardějově, který tam byl na připomínku Josefovu přítomnost při návratu z Bukoviny, kdy otevřel nový most přes řeku Topľu.¹⁰³ Pomník byl nedávno znova restaurován a také nic nenasvědčuje tomu, že by byl jeho pomník během první republiky odstraněn. Národnostní konflikt mezi Slováky a Němci jako mezi Čechy a Němci na Slovensku neexistoval. Že se na území Uherska nenacházelo moc památek na Josefa II, není žádným divem. Pozoruhodné by bylo, kdyby se tam nacházelo více památníků na tohoto panovníka, který v Uhersku nebyl oblíbený kvůli jeho vztahu k uherské státnosti a jejím symbolům.

S památníky na Josefova bratra Leopolda II. to nebylo lepší. Leopoldova krátká vláda nezanechala ve veřejném prostoru na sebe žádnou památku. Poctu prostřednictvím stavby památníku nebo zřízením památného místa oslavujícím jeho vládu nevzdaly ani následující generace. Leopold II. je pokládán za jednoho z osvícenských panovníků vládnoucích u nás, ale takto hodnocen je spíš na základě jeho vlády v Toskánském vévodství, které zdědil po svém otci a vládl do doby než ho smrt staršího bratra Josefa II. přinutila ujmout se vlády po něm. Nepokoje v různých částech habsburského impéria a hrozící revoluce z Francie ho přinutily věnovat se “hašení požáru” místo toho, aby prováděl další reformy a rozšiřoval říši. Předčasná smrt mu zabránila, jakkoliv se pokusit stát státníkem, který by se zapsal do historie tak, aby mu další generace stavěly pomníky.

103 <https://www.bardejov.sk/Feeds/aktuality/1403-uspesne-restaurovanie-pomnika-cisara-jozefa-ii>

Navzdory krátké vládě si našel místo aspoň v historiografii zemí, v kterých vládl. S pohledem na odkaz osvícenských panovníků v historiografii a ve veřejném prostoru v podobě památných míst se jeví, že v případě prvním je možno sledovat kontinuitu s historiografií z dob před první republikou a na druhé straně diskontinuitu v případě druhém, kdy památníky a památná místa na habsbursko-lotrinskou dynastii více nenašli místo ve veřejném prostoru nového nástupnického státu.

4. Reflexe Marii Terezie, Josefa II. a Leopolda II. v historiografii

Abychom se dobrali k reflexi, interpretaci a kolektivní paměti na osvícenské panovníky habsbursko-lotrinské dynastie utvářené v období první Československé republiky, je nutné se zabývat nejenom novou geopolitickou realitou po první světové válce, ale především prostorem, který byl pro vytváření reflexe ve společnosti nově vzniklého státu k dispozici. Platformou pro vznik a šíření reflexe se pochopitelně stalo školství, a to jak na nižší a střední úrovni, tak na úrovni vysokého školství, které byly spolu spjaty historickou obcí. Historici působící na univerzitách v první Československé republice, se často, kromě vědecké publikační činnosti, věnovali psaní a sestavování učebnic pro potřeby státních vzdělávacích institucí. Další oblastí reagující na změny probíhající po první světové válce byl nepochybně veřejný prostor. V něm refletovaly odkaz na osvícenské panovníky památníky a památná místa nacházející se na území meziválečného Československa, jejichž osudy jsou často zachycené v dobovém tisku. Abychom si přiblížili, která témata v historii československého národa v souvislosti s osvícenskými Habsburky sehrávala důležitou roli a objevovala se ve vědecké literatuře a učebnicích, je nutné se aspoň krátce zmínit o vztahu mezi Habsburky a českým státem, kterého bylo Československo nástupcem.

4.1. Vztah mezi habsbursko-lotrinskou dynastií a československou státností

S transformací habsburské dynastie na dynastii habsbursko-lotrinskou došlo k změnám, které měly značný vliv na českou státnost, vztah mezi panovníkem a českým státem a zároveň na jeho modernizaci. Proč první ministerský předseda první československé republiky Karel Kramář zmiňuje ve svém projevu, při kterém prohlašuje svazek mezi českým státem a habsbursko-lotrinskou dynastií za neplatný, pragmatickou sankci? Jaký dopad měl tento dokument na dějiny českého státu v habsburském soustátí a jak pokračovali v jeho plnění osvícenští panovníci?

V 18. století postupně bývají země, nad kterými vládnou Habsburkové, označovány jako Rakousko. Samozřejmě, se pořád jedná o svazek různých teritorií s rozdílnými institucemi a administrativou. V průběhu 18. století se zrychlilo tempo centralizace a integrace dřívějších autonomních území, nad kterými vládnul habsburský rod. Tento proces unifikace byl prováděn přívalem reforem, který měl za hlavní cíl stabilizovat státní finance, zvýšit produktivitu v zemědělství a podpořit domácí výrobu a obchod.¹⁰⁴

V tomto reformním období vládli habsburské monarchii postupně tři panovníci, kteří se do českých, ale také obecních dějin zapsali jako osvícenští panovníci. Každý jeden z nich se svojí reformní činností zasadil o vývoj českých a uherských zemí. Tento vývoj může být vnímán z různých hledisek jak pozitivně, tak negativně. Cílem mojí práce je prozkoumat, jak se na způsob vlády těchto osvícenských panovníků a jejich přínos k vývoji moderního českého státu dívala společnost první Československé republiky. Pragmatická sankce spojující Habsburky a český stát pevněji než kdy předtím a platná do konce habsburské monarchie se dostává do praxe právě za vlády osvícenských panovníků. Po překonání tohoto

104 Pieter M. JUDSON, *The Habsburg Empire: a new history*, Cambridge 2016, s. 23-28..

období, kdy se rozhodovalo o bytí a nebytí habsburské monarchie, se stává pragmatická sankce právním základem, na kterém stojí politická moc habsbursko-lotrinské dynastie. V době nástupu Josefa II. na trůn, je postavení dynastie a centralizace tak silná, že si Josef může dovolit (na rozdíl od své matky a bratra) korunovací opominout. Vydal jenom reskript, kterým prohlašoval, že se stal bezprostředním dědicem českých zemí.¹⁰⁵ Na základě pragmatické sankce buduje dynastie svůj centralizovaný stát, kterého součástí jsou země Koruny české a Uhersko.¹⁰⁶

V období 1740-1792 projde český stát sérií reforem, které povzbudí jeho ekonomický rozvoj. Na pozadí těchto změn docházelo ke konfliktu mezi centrální státní mocí ve formě absolutistické vlády zemským patriotismem reprezentovaným českými stavy a vznikajícím etnickým patriotismem, tak významným v pozdější moderní době. Doba osvícenství dala vzniknout modernímu byrokratickému státu s moderními institucemi, na které později navázala první Československá republika. Počátky národního obrození můžeme spatřovat právě v této epoše dějin. Moderní československý národ formující moderní český stát ve 20. století ve formě Československa si v období vlády osvícenských panovníků začal uvědomovat svoji národní identitu. Alespoň můžeme spatřovat v tomto období počátky tohoto procesu probíhajícího také v jiných částech Evropy. Každá z českých zemí je správně přímo podřízená centrálním státním orgánům ve Vídni. Pokládám za důležité zmínit tento fakt z důvodu, že v reflexi na osvícenské panovníky v první Československé republice se to může částečně promítnout.

Nositelem české státnosti v tomto čase byly Čechy a jejich stavy opírající se o tři v této době výrazné pilíře: metropoli Prahu, svatováclavský jazyk a svatováclavskou korunu. Vztah tří osvícenských panovníků k těmto třem pojmům české státnosti se promítal také v kolektivní paměti obyvatel českých zemí v rámci změněných geopolitických podmínek v

105 Marie BAHENSKÁ et al., Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti, Praha 2016, s. 215.

106 Valentin URFUS, 19. 4. 1713 Pragmatická sankce: rodný list Podunajské monarchie, Praha 2002, s. 44.

první Československé republice. Jedním ze symbolů české státnosti byly české korunovační klenoty a korunovace nového panovníka českým králem. Korunovat se nechávali také členové habsburské dynastie. Během vlády této dynastie však nastal posun ve významu korunovační ceremonie. V 17. století se stalo České království a k němu příslušející vedlejší země dědičným královstvím Habsburků bez volby českého panovníka českými stavy. V 18. století z podstaty již výše zmíněné pragmatické sankce z roku 1713 došlo k dalšímu posunu ve významu korunovace a svatováclavské koruny. V této době se dá jenom těžko mluvit o slovenské státnosti a jejich symbolech a o vzniku moderního slovenského národa, který se jednou spojí s českým za účelem vytvoření Československa, se dá mluvit až ke konci období vlády osvícenských panovníků.

4.2. Školský systém a učebnice

Školský systém první republiky navazoval na školský systém z doby Rakousko-Uherska.¹⁰⁷ Podle prvního československého zákona z 28. října 1918 zůstávaly zákony a správa z Rakousko-Uherska platná, co se tedy týkalo také zákona z roku 1869 s novelou z roku 1883, o který se opíralo školství první Československé republiky.¹⁰⁸ Na území Slovenska platil zákon z roku 1868 s novelou z roku 1876.¹⁰⁹ V roce 1922 dochází tzv. Malým školským zákonem k částečnému sjednocení týkajícího se jen důležitých a naléhavých případů.¹¹⁰ Povinná školní docházka byla jako za Rakousko-Uherska 8 let a dala se plnit více způsoby v závislosti na tom, jestli chtěl žák i po absolvování povinné školní

107 Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), Srovnání českého a německého školství, Disertační práce, Olomouc 2020, s. 33.

108 Otakar KÁDNER, Vývoj a dnešní soustava školství, sv. 2, Praha 1929 s. 16.

109 Tamtéž, s. 17.

110 Tamtéž, s. 17.

docházky pokračovat ve vzdělávání na střední škole.¹¹¹ Na střední školy pokračoval jen malý počet žáků k poměru k celkovému počtu žáků.¹¹²

Co se týče místa výuky dějepisu v školském systému první republiky, je potřeba říct, že mu bylo věnováno víc pozornosti až na středním stupni vzdělávání.¹¹³ Před vznikem první republiky existoval dějepis také jako samostatný předmět.¹¹⁴ Po vzniku první republiky je dějepis vyučován jako samostatný předmět jednou týdně od pátého ročníku a od sedmého ročníku spolu se zeměpisem až třikrát za týden.¹¹⁵ Na nižším stupni byl dějepis vyučován ve třetí třídě s prvoukou a ve čtvrté třídě spolu s vlastivědou.¹¹⁶ Dějepisu se tedy opravdu věnují až žáci středních škol, a to nejvíc středních škol všeobecného typu jako byly gymnázia.

Učebnice psané pro potřeby středních škol jsou texty, z kterých už jde vyčíst obraz Habsburků, jaký měl přispět k vytvoření kolektivní paměti společnosti první Československé republiky. Klíčové pro zhodnocení reflexe Habsburků jsou učebnice zhotovené pro střední školy všeobecného typu. Pro tyto školy jsou v roce 1919 vydané osnovy upřesňující, jak má probíraná látka vypadat a čím se zabývat či nezabývat.¹¹⁷ Učebnice a v nich probrané učivo podléhalo schválení Ministerstva školství a národní osvěty, a tedy by se výklady učiva v jednotlivých učebnicích zabývajících se československými dějinami neměli v hlavních bodech lišit.¹¹⁸ Většina učebnic byla zamítnuta a musely se ve velké míře přepracovat, aby odpovídaly výkladu dějin v československém duchu.¹¹⁹ Všeobecné je daná tendence se více věnovat osobnostem z historie významným pro československé dějiny a státotvorným

111 Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), s. 30.

112 Václav KOVAŘÍČEK-Iva KOVAŘÍČKOVÁ, Vývoj školských soustav v českých zemích, Olomouc 1989, s. 10.

113 Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), s. 45.

114 Magdalena ŠUSTOVÁ, Co se stalo v zemi české, Jak se vyučoval dějepis, Praha 2009, s. 8.

115 Miroslav JIREČEK, Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-2013, Brno 2014, s. 67.

116 Tamtéž, s. 66.

117 Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), s. 45-46.

118 Tamtéž, s. 37.

119 Tamtéž, s. 38.

událostem. Naopak se má učivo méně věnovat, kromě jiného, německým dějinám a učivo o Habsburcích má být zredukováno jen do míry, jaká byla nevyhnutná pro dané téma.¹²⁰

Ve třicátých letech došlo k reformě, která neměla na osnovy dějepisu tak velký dopad, ale i přesto došlo ke změnám, které daly v učebnicích dějepisu více prostoru také pro dějiny Slovenska, Podkarpatské Rusi a také dějinám Rakouska a některým osobnostem německé historie.¹²¹ Po reformě ve třicátých letech nadále platí, že se celé dějiny týkající se Československa probírají již v prvním ročníku střední školy. Později ve třicátých letech došlo ke změně rozložení hodin a osnov¹²², ale pro tuto práci je důležité, že výklad dějinných událostí zůstal stejný. To znamená, že obraz Habsburků by se neměl v jednotlivých učebnicích lišit.

Na Slovensku se využívaly ve školách jak učebnice české, tak učebnice slovenské.¹²³ Pokud se používaly české učebnice, bylo doporučeno, aby byly přeložené do slovenštiny.¹²⁴ Ale varianta českých učebnic v českém jazyce na Slovensku nebyla doporučena, pokud nešlo o nevyhnutelné případy.¹²⁵ V českých a slovenských učebnicích se hodnocení období vlády Habsburků shoduje.¹²⁶ V čem se učebnice v hodnocení období po roce 1526 do vzniku republiky liší, je více negativní postoj v českých učebnicích vůči Němcům a negativnější postoj ve slovenských učebnicích vůči Maďarům.¹²⁷ To je postoj, který je určující při komparaci reflexe v českém a slovenském prostředí na habsbursko-lotrinskou dynastii.

Dějepisné učebnice první republiky bývaly vícedílné, ale vyskytovaly se mezi nimi také výjimky, jako třeba populární učebnice Josefa Pekaře, která byla jednodílná a určená

120 Tamtéž, s. 46-47.

121 Tamtéž, s. 49.

122 Tamtéž, s. 49.

123 Tamtéž, s. 80.

124 Tamtéž, s. 80.

125 Tamtéž, s. 80.

126 Tamtéž, s. 81.

127 Elizabeth BAKKE, *Doomed to failure? The Czechoslovak national project and the slovak autonomy reaction 1918-38*, Disertační práce, Oslo 1999, s. 203. Dostupné online: https://folk.universitetetioslo.no/stveb1/Doomed_to_failure_links.html.

jenom pro vyšší ročníky středních škol.¹²⁸ Jelikož se učebnice svojí strukturou lišily, zabývají se dobou osvícenství, ve které Marie Terezie, Josef II. a Leopold II. vládli, učebnice určené pro nižší třídy středních škol, a někdy až učebnice určené pro vyšší třídy středních škol. Jak jsem naznačil výše, pro potřeby této práce je žádoucí porovnání jenom některých učebnic, jelikož výklad probírané látky týkající se habsbursko-lotrinské dynastie by se ve významu neměl nijak lišit jeden od druhého. Pro tyto účely jsem vybral zmíněnou učebnici Josefa Pekaře¹²⁹ a učebnici od autorské dvojice Jaroslava Bidla a Josefa Šusty.¹³⁰ V obou případech se jednalo o učebnice vytvořené předními československými historiky. Jako třetí je použita učebnice od autorské dvojice Františka Brdlíka a Františka Šemberu,¹³¹ kteří byli středoškolskými profesory. To jsou dvě skupiny autorů píšícími učebnice v první republice. Byli to buď profesionální historici nebo středoškolsští profesori dějepisu.

V prvorepublikových učebnicích bývá učivo týkající se osvícenství podáváno různě závisle od autora a struktury učebnice, ale společně jsou jim témata o bojích o české země, centralizaci, dualismu, germanizaci a obraně češtiny, ale samozřejmě, se dotýkají změn ve školství, právu a v poddanské otázce. Tyto problémy bývají reflektovány pozitivně i negativně ve vztahu k osvícenským panovníkům. V negativním a pozitivním hodnocení daných problému se v podstatě autoři shodují.

V otázce centralizace a dualismu je vláda Marie Terezie v českých zemích hodnocena negativně a panovnice bývá často obviňována ze zrady království, jak píše ve své učebnici Josef Pekař: “Marie Terezie prvá zradila přísahy, jimiž se zavázala dbáti samostatnosti státu českého, a položila základy k spojení zemí českých a rakouských v jednotný stát.”¹³² V

128 Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), s. 50-51; Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921.

129 Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921.

130 Jaroslav BIDLO - Josef ŠUSTA, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl třetí, Dějiny nového věku od roku 1648, Praha 1933.

131 František BRDLÍK - František ŠEMBERA, Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních, I: Dějiny československé, Praha 1926.

132 Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921, s. 93.

učebnici od Šusty a Bidla je tento problém hodnocen poněkud sušeji: "Potom hned roku 1749 se odhodlala císařovna k nepochybnému ústavnímu převratu, zrušivši dvorské kanceláře českou a rakouskou."¹³³ V jiné části učebnice vedoucí k výkladu o pragmatické sankci se ta samá učebnice již vyjadřuje negativně o reformách Marie Terezie ve vztahu k českému státu: "Vláda Marie Terezie přinesla veliké a zásadní změny veřejnému životu všech zemí habsburských, zejména však zemí českých jejichž osobitost tehdy utrpěla těžké rány."¹³⁴ V učebnici od Šembery a Brdlíka je tento centralistický akt vedoucí k dualismu zmíněn také a přímo spojující tyto dvě události.¹³⁵ Reformy zavádějící změny do právní oblasti, do školství a poddanské otázky jsou hodnocené vesměs kladně ve všech třech učebnicích. Germanizace ve spojení s Marií Terezií je zmiňována jen ve dvou ze tří uvedených učebnic. "Germanisační (poněmčovací) snahy Marie Terezie a Josefa II. narazily na odpor českých vlastenců."¹³⁶ Učebnice Bidla a Šusty ve spojení s Marií Terezií germanizaci nezmiňuje. U Josefa Pekaře je ve spojení s Marií Terezií germanizace zmíněna, ale upozorňuje, že nejde o záležitost "německo-nacionální": "Doba osvícenského absolutismu chtěla uniformovati stát i po stránce jazykové, nebyl však při tom vedena myšlenkou německo-nacionální..."¹³⁷ Tím shrnul také germanizaci v poměru k Josefovi II.

Josef Pekař věnuje Josefovi méně prostoru jako Marii Terezií v poměru k jeho délce vlády a k určitému tématu v části o Marii Terezií připojí pár slov o Josefově přičinění. V samostatné části shrnuje Pekař Josefovou vládu ve vztahu k historickým a státním tradicím jeho zemí následujícími slovy: "Zato nedocenil mravní síly a tradice historické a národní."¹³⁸

133 Jaroslav BIDLO - Josef ŠUSTA, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl třetí, Dějiny nového věku od roku 1648, Praha 1933, s. 68.

134 Tamtéž, s. 66.

135 František BRDLÍK - František ŠEMBERA, Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních, I: Dějiny československé, Praha 1926, s. 76.

136 František BRDLÍK - František ŠEMBERA, Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních, I: Dějiny československé, Praha 1926, s. 77.

137 Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921, s. 96.

138 Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921, s. 97.

Leopoldovu vládu shrnuji velmi krátce, ale pozitivně. Učebnice Bidla a Šusty věnuje vládě císařských bratrů jen nejnútnejší prostor pro výčet historických faktů, přičemž zablívá Josefovi germanizační politiku, ale na druhé straně ji hodnotí pozitivně z důvodu reakce českého národa, který tím probudil.¹³⁹ Slovensku se všichni autoři věnují jenom okrajově.

4.3. Vědecká historická literatura

Podobně jako u školského systému, také historická vědecká obec navazovala na svoji činnost z dob Rakousko-Uherska. Historici působící v době první republiky byli vychovávaní již před jejím vznikem a část z nich pochopitelně rozvíjela svoji badatelskou činnost již před první světovou válkou a jiná část rozvinula plně svoji vědeckou činnost v meziválečném období, tedy v době první republiky. Nejednalo se o jednolitou skupinu, i když bývají označováni jako žáci Gollovy školy a dostává se jim dělení na generace či skupiny v rámci kterých, každý z nich rozvíjel individuální přístup k badatelské činnosti. Samozřejmě, vědecká historická obec musela také zareagovat na změněnou politickou situaci. Historici mohli reagovat na některá témata mnohem otevřeněji a nemuseli se vyhýbat určitým událostem či pojmům souvisejícími s národními dějinami a mohli zaujmout kritičtější pohled k habsburské dynastii a k dějinám jejího soustátí, kterého český stát a Slovensko byly po staletí součástí.¹⁴⁰ V případě Slovenska se jedná o osvobození z pod maďarského kulturního vlivu a otevření možnosti začít pěstovat historickou vědu ve svobodném národním duchu. V Československu došlo ke vzniku nových vědeckých pracovišť a k zakládání nových historických vysokoškolských pracovišť.¹⁴¹ Vznikla univerzita v Brně a v Bratislavě s

139 Jaroslav BIDLO - Josef ŠUSTA, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, Díl třetí, Dějiny nového věku od roku 1648, Praha 1933, s. 72.

140 František KUTNAR – Jaroslav MAREK, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 2009, s. 693-694.

141 Tamtéž, s. 694.

historickými ústavy a historické ústavy vznikly také na Husově evangelické fakultě v Praze a na katolické teologické fakultě v Olomouci.¹⁴²

V meziválečném období působí v Československu tři generace historiků. První z nich navazuje na svojí plně rozvinutou badatelskou činnost z období před vznikem republiky, druhá střední generace má svoje hlavní tvůrčí období právě v první republice a třetí nejmladší generace působí a vydává práce v období mimo zájmový rámec této práce, tedy po zániku první republiky.¹⁴³ Období, kdy vládli osvícenští panovníci, tedy období 18. století, nebylo za první republiky oblíbeným obdobím a jen málo historiků se jím zabývalo. Ostatně se situace ani sto let poté o tolik nezměnila a 18. století patří k těm méně probádaným obdobím české a slovenské historie. Historické práce věnující se 18. století a vládě habsbursko-lotrinské dynastie v tomto období, se zabývají vesměs hospodářskými dějinami této doby a osvícenskými reformami s hospodářstvím provázanými. Ze starší generace historiků Gollovy školy stojí za zmínku jeden z nejvýznamnějších českých historiků Josef Pekař.¹⁴⁴

Mladší generace historiků věnovala pozornost dějinám 18. století podobně jako generace předchozí. Předmětem jejich zájmu byly správní a hospodářské dějiny a vliv osvícenských reforem na správu a hospodářství českých zemí. Pro reflexi osvícenských českých panovníků v meziválečném období můžou dnes sloužit práce několika historiků zabývajících se správními, hospodářskými nebo právními dějinami. Prvním z nich je Kamil Krofta.¹⁴⁵ Jaroslav Prokeš, kterého přivedlo k tereziánskému období archivnictví, se bohužel k závěrům připravovaného díla o české dvorské kanceláři nedostal. Součástí tohoto díla měla být předtím vydaná studie *Boj o Haugvicovo Directorium*¹⁴⁶ Prokeš ani Krofta nebyli historici hospodářských dějin, ani se nezabývali 18. stoletím, ale i tak svojí měrou přispěli k poznání

142 Tamtéž, s. 694.

143 Tamtéž, s. 701.

144 Josef PEKAŘ, *České katastry 1654-1789*, Praha 1932.

145 Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919.

146 Jaroslav PROKEŠ, *Boj o Haugvicovo Directorium in publicis et cameralibus r. 1761*, Praha 1926.

českých dějin hospodářství a správy z dob osvícenství. Z historiků hospodářských dějin, kteří se svým bádáním dotkli období vlády panovníků habsbursko-lotrinské dynastie v časech osvícenství, stojí za zmínku Josef Kazimour¹⁴⁷ a František Roubík.¹⁴⁸ Všichni tři se zabývali dějinami zemědělství a psali do Časopisu pro dějiny venkova. V neposlední řadě je cenným pramenem dílo historika právních dějin Jana Kaprase.¹⁴⁹

Do výše popsaného začátku vývoje historické vědy v samostatném státě nezapadá stav vědeckého dějepisectví na Slovensku. V Bratislavě vznikla Univerzita Komenského, kde ale na začátku učili čeští učitelé, a tedy jenom část slovenských historiků z meziválečného období byla vychována na slovenské vysoké škole.¹⁵⁰ Generaci slovenských historiků meziválečného období zajímali hlavně moderní dějiny týkající se obrození slovenského národa a jeho vyrovnávání se s maďarizačním tlakem nebo středověké dějiny. V tomto pohledu navazuje historická věda na předchozí národní vývoj za geopolitické situace, ve které se jako hlavním problémem slovenské historie jevil vztah mezi Slováci a Maďary. Habsburkové nebyli tím nepřitelem slovenského národa, ale naopak spojencem. Pokud Habsburkové chtěli narušit uherské státní právo, byly to pokusy v neprospěch státu, s kterým se Slováci jako národ neztotožňovali. Kdežto v českém případě bylo tomu právě naopak. Témata ze slovenských dějin 19. století byli pro slovenské historiky zajímavější, protože se jim mohli konečně svobodně věnovat.

Obraz Habsburků v dílech historiků první republiky je cenný také tím, že velká část historické obce se různým způsobem účastnila politického života nového československého státu.¹⁵¹ Ať se to týká dějin období, kdy vládli u nás Habsburkové nebo období předtím, vznik

147 Josef KAZIMOUR, K dějinám dělení velkostaku v 18. století, Praha 1921.

148 František ROUBÍK, Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 102-119.

149 Jan KAPRAS, Český stát a centralizace zemí habsburských, Praha 1918 nebo Jan KAPRAS, Právní dějiny zemí Koruny české, díl třetí, část druhá, Dějiny státního zřízení, Doba pobělohorská, Praha 1920.

150 František KUTNAR – Jaroslav MAREK, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, s. 423.

151 Tamtéž, s. 693.

nového samostatného československého státu měl na práce historiků meziválečného období v Československu vliv a promítal se do jejich uvažování o národních dějinách. V případě Česka šlo o navázání na již existující českou historiografii, v případě Slovenska došlo k možnosti budování vlastní historiografie a kritického pohledu na vlastní minulost bez tlaku maďarizace.¹⁵²

Historické práce věnující se osvícenské době po stránce hospodářské vnímají toto období a vliv osvícenských vládců na něj pozitivně a jen suše konstatují fakta a dávají je do kontextu a jsou u nich jasné prvky kontinuity s předchozím bádáním. U právní historie je tomu podobně, ale v odvážnější formě. Téma centralizace a státoprávního postavení českých zemí je u historika právních dějin rozhodně v první republice oblíbeným tématem. Projevilo se to v Kaprasových pracích *Český stát a centralisace zemí habsburských*¹⁵³ nebo *Právní dějiny zemí Koruny české* věnující se, kromě jiného, také době pobělohorské, a tedy osvícenskému centralismu.¹⁵⁴ Význam centralisace a rušení české dvorské kanceláře na státotvorné postavení českých zemí v době osvícenského absolutismu docenil tím, že mu věnoval pozornost, Josef Prokeš prací *Boj o Haugvicovo Directorium in publicis et cameralibus r. 1761*.¹⁵⁵

První Československá republika v mnohém navázala na Rakousko-Uhersko. Nový samostatný stát nemohl ignorovat, že byl po staletí součástí habsburského soustátí a dynastie určovala jeho osudy ve vnější a vnitřní politice a byla součástí jeho historie. Králové čeští a uherští z habsburské dynastie měli v historii své místo a jaké místo jim v něm vyhradila společnost první republiky se odrazilo hlavně v prvních politických gestech v mladém rodícím se státě, v nakládání s památnými místy na panovnický rod a v historických dílech,

152 Tamtéž, s. 438-439.

153 Jan KAPRAS, *Český stát a centralizace zemí habsburských*, Praha 1918.

154 Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí Koruny české, díl III., část 2., Dějiny státního zřízení, Doba pobělohorská*, Praha 1920.

155 Jaroslav PROKEŠ, *Boj o Haugvicovo Directorium in publicis et cameralibus r. 1761*, Praha 1926.

dějepisných učebnicích a jiných pomůckách ke vzdělávání, v kterých převažují prvky kontinuity na dobu před první republikou.

Závěr

S přihlédnutím k nabízeným pramenům z první Československé republiky se dá s jistotou tvrdit, že první republika reflektovala vládu osvícenských panovníků a snažila se k nim zaujmout nějaký postoj. Na poli historiografie tak činili badatelé s chladnější hlavou a navazovali na předchozí badatelskou práci, která ale ovšem se vznikem první republiky neprokazovala zvýšený zájem o toto období československých dějin. Kontinuitu lze sledovat jak v prostředí českém, tak slovenském. Rozdíl je v tom, že v českém prostředí v období první republiky spočívá kontinuita v reakci na zásahy habsbursko-lotrinské dynastie do státoprávního postavení českých zemí a ohrožení upadající češtiny postupující germanizací správního systému říše. Ve slovenském případě je kontinuita v tom, že po vzniku republiky historická obec na Slovensku nereaguje svým bádáním na období vlády osvícenských panovníků, ale nečinila tak ani před vznikem republiky, kdy byla slovenská kultura pod vlivem té maďarské. Ve slovenském případě osvícenští Habsburkové nenarušují slovenské státní právo a slovenský národ, později tvořící národ československý, se až pod vlivem osvícenských reforem začíná probouzet k životu. Slovenská historiografie věnuje pozornost jednoduše k jiným dobám československých dějin. Učebnice, které nemohli čekat až se vzchopí slovenská věda, ač psané také slovenskými autory, vymezují větší prostor v československých dějinách českým dějinám než slovenským.

V případě památných míst a pomníků se nedá jednoznačně mluvit o kontinuitě jako u historiografie. Pomníky a památná místa na osvícenské panovníky vznikaly průběžně od doby osvícenství v habsburské monarchii do jejího zániku. Zvrat nastává po vzniku první

republiky. Některá památná místa a pomníky jsou odstraněna hned během převratu nebo v prvních měsících po něm. Další padnou později za obět' strhávání habsburských symbolů z důvodu napjaté politické situace pramenící z národnostních konfliktů mezi Čechy a Němci v českých zemích (pomníku Josefa II.) nebo hrozby habsburské restaurace v Maďarsku ohrožující zejména území Slovenska jako bývalého území Uherska (pomník Marie Terezie v Bratislavě).

Tato práce podhaluje, jak se utvářela a vyvíjela reflexe a kolektivní paměť na svrženou habsbursko-lotrinskou dynastii v čase, kdy tato dynastie je ještě pořád hrozbou pro mladý československý stát a jak byli osvícenští panovníci interpretováni v kontextu problémů, které trápily československou společnost meziválečného období.

Problémy trápící československou společnost první republiky se můžou dnešní společnosti zdát jako vyšumělé a nebudící již tolik vášni, což dává historické vědě lepší možnost se k těmto problémům postavit bez emocí a zaujmout kritičtější pohled na československou společnost a její vztah k habsbursko-lotrinské dynastii. Zároveň dává tato práce prostor rozvinout širší bádání o kolektivní paměti, reflexi a interpretaci jiných Habsburků a také rozšířit pramennou základnu pro reflexi v prostředí politickém a hospodářsko-sociálním.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Periodika:

- Lidové noviny 1918-1923
- Národní listy 1920

Netištěné prameny:

- Národní shromáždění československé 1918-1920, 1. schůze, část 1/4 (14.11.1918). Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky [online]. Praha: Společná československá parlamentní digitální knihovna, 1918 [cit. 2020-08-31]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001001.htm>

Tištěné prameny:

- Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, díl III.: Dějiny nového věku od roku 1648, Praha 1933
- František BRDLÍK - František ŠEMBERA, Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních, díl I.: Dějiny československé, Praha 1926
- Československá vlastivěda, díl IV.: Dějiny, Praha 1932.
- Ernst DENIS, Čechy po bílé hoře, díl I. kniha III., Osvícený despotism, Praha 1921.
- Kamil KROFTA, Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě, Praha 1919.
- Jan KAPRAS, Český stát a centralizace zemí habsburských, Praha 1918.
- Jan KAPRAS, Právní dějiny zemí Koruny české, díl III., část 2., Dějiny státního zřízení, Doba pobělohorská, Praha 1920
- Josef KAZIMOUR, K dějinám dělení velkostaku v 18. století, Praha 1921
- Josef PEKAŘ, České katastry 1654-1789, Praha 1932.
- Josef PEKAŘ, Dějiny československé, Praha 1921.
- Jan PROCHÁZKA, Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie, Praha 1925.
- Jaroslav PROKEŠ, Boj o Haugvicovo Directorium in publicis et cameralibus r. 1761, Praha 1926.
- Jaroslav PROKEŠ, Instrukce vydaná r. 1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář.

- František ROUBÍK, Relace císaře Josefa II. o jeho cestě do Čech, Moravy a Slezska r. 1771, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 102-119.

Literatura

- Lexikon olomouckých ulic, Olomouc 2009.
- Marie BAHENSKÁ et al., Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti, Praha 2016.
- Elizabeth BAKKE, Doomed to failure? The Czechoslovak national project and the slovak autonomy reaction 1918-38, Disertační práce, Oslo 1999
- Milan BEDNÁŘ, Poškození drobných sakrálních památek po vzniku Československé republiky, Diplomová práce, Brno 2010.
- Pavel BĚLINA, Česká města v 18. století a osvícenské reformy, Praha 1985.
- Pavel BĚLINA, Dějiny Prahy I., Od nejstarších dob do sloučení pražských měst, Praha 1997.
- Pavel BĚLINA, Dějiny Prahy II., Od nejstarších dob do sloučení pražských měst, Praha 1998.
- Pavel BĚLINA-Jiří KAŠE-Jan P. KUČERA, Velké dějiny zemí Koruny české, sv. X, Praha 2001.
- Jiří BERÁNEK, Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Velké francouzské revoluce, Praha 1989.
- Jean-Paul BLED, Marie Terezie: zakladatelka moderního státu, Praha 2013.
- Stanislav BUCHAROVIC - Jiří LINHART, Karlovy Vary: Průvodce, Praha 1991.

- Václav BURIAN, Z historie čtyř pomníků Josefa II. – Oráče u Slavíkovíc, Vlastivědný věstník moravský, 1957,12 (2), s. 72.
- Ivana ČORNEJOVÁ-Jiří RAK-Vít VLNAS, Ve stínu tvých křídel: Habsburkové v českých dějinách, Praha 1995.
- Pavel DVOŘÁK, Pád Márie Terézie z piedestálu (Pohľad do poprevratovej Bratislavy), Historická revue, 1990. 1 (2), s. 20.
- Jan GALANDAUER, Karel I.: poslední český král, Litomyšl 2004.
- Brigitte HAMANN, Habsburkové: životopisná encyklopedie, Praha 1996.
- Josef HANZAL, Josef Pekař: život a dílo, Praha 2020.
- Zdeněk HOJDA - Jiří POKORNÝ, Pomníky a zápomníky, Praha 1996.
- Roman HOLEC, Poslední Habsburgovci a Slovensko, Bratislava 2001.
- Josef JANÁČEK, Dějiny Prahy, Praha 1983.
- Miroslav JIREČEK, Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-2013, Brno 2014.
- Pieter, M., JUDSON, The Habsburg Empire: a new history, Cambridge 2016.
- Zdeněk KALISTA, Josef Pekař, Praha 1941
- Jan KAPRAS, O českém státě za války a po válce, Praha 1925.
- Otakar KÁDNER, Vývoj a dnešní soustava školství, sv. 1, 2, Praha 1929.
- Zdeněk KÁRNÍK, České země v éře první republiky (1918-1938), díl první: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929), Praha 2009.
- Vojtěch KESSLER, Pamět v kaměni: druhý život válečných pomníků, Praha 2017.
- Antonín KLIMEK, Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII, Praha 2000.
- Antonín KLIMEK, Říjen 1918: vznik Československa, Praha 1998.

- Václav KOVAŘÍČEK-Iva KOVAŘÍČKOVÁ, Vývoj školských soustav v českých zemích, Olomouc 1989.
- František KUTNAR – Jaroslav MAREK, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 2009.
- Miroslav KUCH-BREBURDA - Vladimír KUPKA, Pevnost Olomouc, Dvůr Králové nad Labem 2004.
- Hans MAGENSCHAB: Josef II.: revolucionář z boží milosti, Praha 1999.
- Marcela MĚCHUROVÁ, Der Aufgeklärte Despot Joseph II.und seine Spuren nicht nur bei Slawikowitz in Mähren, Diplomová práce, Brno 2007.
- Jaroslav MEREK-Vít VLNAS, Česká moderní kultura, Praha 1998.
- Eduard MAUR, Marie Terezie: korunovace na usmířenou: 12. 5. 1743, Praha 2003.
- Eva MELMUKOVÁ, Patent zvaný toleranční, Neratovice 2013.
- Lucie MERHAUTOVÁ-Jana MALINSKÁ, 1918: model komplexního transformačního procesu, Praha 2010.
- Bernard, MICHEL, Smrt dvouhlavého orla: Rakousko-Uhersko 1916-1918, Praha 1994.
- Václav NEŠPOR, Dějiny města Olomouce, Olomouc 1998.
- Otakar ODLOŽILÍK, Modern Czechoslovak Historiography. The Slavonic and East European Review, 1952, vol. 30, no. 75, s. 376-392.
- Jaroslav PÁNEK et al., Dějiny českých zemí, Praha 2018.
- Přemysl PEER, Josef II. a Leopold II., Dějiny a současnost, 1965, 7 (11), s. 16-21.
- Ferdinand PEROUTKA, Budování státu, I: 1918-1919, Praha 1991.
- Ferdinand PEROUTKA, Budování státu, III: 1920, Praha 1991.

- Ferdinand PEROUTKA, Budování státu III/IV:1920-1922, Praha 2003.
- Josef PETRÁŇ, Kalendář, aneb, čtení o velkém korunovačním plese v pražském Nosticově divadle 12. září 1791 v časech Francouzské revoluce, Praha 2004.
- Josef PETRÁŇ, Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1983.
- Josef PETRÁŇ, Počátky českého národního obrození: společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století, Praha 1990.
- Jiří POKORNÝ-Zdeněk HOJDA, Pomníky a zápomníky, Praha 1997.
- Marie RYANTOVÁ-Petr VOREL-Robert ANTONÍN, Čeští králové, Litomyšl 2008.
- Jan RYCHLÍK, 1918: Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa, Praha 1918.
- Marie-Christine SIMEK, Architektura a kamenosochařská výzdoba radniční kaple sv. Jeronýma v Olomouci. Bakalářská práce, Olomouc 2014.
- Alan SKED, Úpadek a pád habsburské říše, Praha 1995.
- Aleš SKŘIVAN, Války o rakouské dědictví, 1740-1748, Historický obzor, 2001, 12 (1/2), s. 2-9.
- Josef SVÁTEK, Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha pátá, Dějiny panování císařovny Marie Terezie, díl první, Praha 1897.
- Alois Vojtěch ŠEMBERA, Paměti a znamenitosti města Olomouce, Vídeň 1861.
- Dana ŠMAJSTRLOVÁ, Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918-1938), Srovnání českého a německého školství, Disertační práce, Olomouc 2020.
- Magdalena ŠUSTOVÁ, Co se stalo v zemi české, Jak se vyučoval dějepis, Praha 2009.
- Victor Lucien TAPIÉ, Marie Terezie a Evropa: od baroka k osvícenství, Praha 1997.

- Milan TICHÁK, Olomouc rodu ženského, Olomouc 2009.
- Milan TICHÁK, Lexikon olomouckých ulic, Olomouc 2009.
- Otto URBAN, Česká společnost 1848-1918, Praha 1982.
- Valentin URFUS, 19. 4. 1713 Pragmatická sankce: rodný list Podunajské monarchie, Praha 2002.
- Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Josef II. (1741-1790), Historický obzor, 2010, 21 (3/4), s. 84-86.
- Michaela ŽÁKOVÁ, Terziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě, Disertační práce, Praha 2019.
- Václav František ŽANDA, Karlovy Vary: Průvodce městem, Praha 1958.

Internetové zdroje

- <http://www.pensionhotel.cz/hotel--2219-hotel-renesance-krasna-kralovna-karlovy-vary.html?fbclid=IwAR1i3vi79X5K7zx163JuSoP1NzNmnnfIQy7uNCN8h3XNsLeSKzHGLLWYLMM>
- <https://www.bardejov.sk/Feeds/aktuality/1403-uspesne-restaurovanie-pomnika-cisara-jozefa-ii>